

การปริวรรตเอกสารโบราณ

เรื่อง มัทรีคำฉันท์ ฉบับวัดใหญ่สุวรรณาราม

ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

นางสาวพัชราภรณ์	อ่วมอ้อ	๕๙๔๑๐๑๕๒๒
นางสาวลักษิกา	พลับงาม	๕๙๔๑๐๑๕๒๙
นางสาววิชุดา	พุดเทศ	๕๙๔๑๐๑๕๓๑
นายศราวุฒิ	ชุ่มคุ้ม	๕๙๔๑๐๑๕๔๒

นักศึกษาสาขาวิชาภาษาไทย รหัสชั้นเรียน ๕๙๔๑-๐๑/๕

เสนอ

อาจารย์แสนประเสริฐ ปานเนียม

เอกสารฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายวิชาการวรรณกรรมท้องถิ่นเพชรบุรี

(๑๕๔๓๒๐๔)

ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๖๑

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

การปริวรรตเอกสารโบราณ

เรื่อง มัทรีคำฉันท์ ฉบับวัดใหญ่สุวรรณาราม

ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

นางสาวพัชราภรณ์	อ่วมอ้อ	๕๙๔๑๐๑๕๒๒
นางสาวลักษิกา	พลับงาม	๕๙๔๑๐๑๕๒๙
นางสาววิชุดา	พุดเทศ	๕๙๔๑๐๑๕๓๑
นายศราวุฒิ	ชุ่มคุ้ม	๕๙๔๑๐๑๕๔๒

นักศึกษาสาขาวิชาภาษาไทย รหัสชั้นเรียน ๕๙๔๑-๐๑/๕

เสนอ

อาจารย์แสนประเสริฐ ปานเนียม

เอกสารฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายวิชาวรรณกรรมท้องถิ่นเพชรบุรี

(๑๕๔๓๒๐๔)

ภาคเรียนที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๖๑

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

คำนำ

สมุดไทย เรื่อง มัทรีคำฉันท มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เป็นวรรณกรรมที่มุ่งเน้นการสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา คุณค่าของหลักธรรม การใช้ชีวิต ด้านร่างกายจิตใจ การทำความดีที่จะช่วยมุ่งพัฒนาจิตใจให้มีความเมตตากรุณา ไม่อิจฉาริษยาผู้อื่นมีจิตใจที่เป็นกุศล รวมถึงมีความเข้าใจในสังขารของชีวิต ในกัณฑ์มัทรีเป็นวรรณกรรมที่มุ่งเน้นความรักความห่วงใยของแม่ ที่มีต่อลูกเป็นความรักอันยิ่งใหญ่หาสิ่งใดเปรียบไม่ได้ และการบำเพ็ญบารมีสูงสุด การให้บุตรและภรรยาเป็นทาน เป็น การบำเพ็ญบารมีที่ยากที่มนุษย์ปุถุชนจะละได้

สมุดไทย เรื่อง มัทรีคำฉันท เล่มนี้ ผู้ศึกษานำมาจากวัดใหญ่สุวรรณาราม ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี ลักษณะคำประพันธ์เป็นรูปแบบร่ายยาวและฉันท

คณะผู้จัดทำได้ปริวรรตเอกสารโบราณในขณะที่กำลังศึกษาอยู่ในสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี ได้จัดให้นักศึกษาเรียนในรายวิชา วรรณกรรมท้องถิ่นเพชรบุรี ซึ่งเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ปริวรรตสมุดไทย หรือโบราณที่เกิดขึ้นในสมัยต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งทำได้ยาก ผู้ศึกษาจึงลงพื้นที่เสาะหาสมุดไทยและทำปริวรรตวรรณกรรม เรื่อง มัทรีคำฉันท เพื่อศึกษาเนื้อหาในสมุดไทยหรือสมุดข่อย ศึกษาอักขระและการเขียนสะกดคำที่ผู้แต่งใช้เขียน คำศัพท์โบราณและคุณค่าด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่อง ทำให้ผู้ศึกษามีความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นเป็นอย่างมาก

การปริวรรตเอกสารโบราณสมุดไทย เรื่องมัทรีคำฉันท ฉบับวัดใหญ่สุวรรณาราม ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรีฉบับนี้ อาจยังไม่สมบูรณ์นัก หากมีข้อผิดพลาดประการใด คณะผู้ศึกษาราบขออภัยท่านผู้อ่านมา ณ ที่นี้และหากท่านพึงพอใจกับเนื้อหาที่ปริวรรตวรรณกรรมครั้งนี้ ก็ขอให้ยกคุณความดีให้แก่ผู้รังสรรค์และคัดลอกวรรณกรรมสืบมา

ท้ายที่สุดนี้ คณะผู้ศึกษาขอขอบพระคุณ พระครูวัชรสุวรรณาทธ (ธมฺมโชโต) เจ้าอาวาสวัดใหญ่สุวรรณาราม ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี ที่พระคุณท่านได้เมตตาอนุเคราะห์ อนุญาตให้ศึกษาและปริวรรตวรรณกรรม เริ่มตั้งแต่ให้คำปรึกษาในการลงพื้นที่ค้นหาและคัดลอกวรรณกรรม ซึ่งผู้ศึกษาระลึกและซาบซึ้งอยู่เสมอ ขอขอบพระคุณอาจารย์แสนประเสริฐ ปานเนียม ที่ให้คำปรึกษา ตั้งแต่การลงพื้นที่สำรวจข้อมูล ตลอดจนให้คำปรึกษาในการปริวรรตวรรณกรรมอย่างดี จนทำปริวรรตสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
บทนำ	๑
คุณค่าของวรรณกรรม	๓
คุณค่าด้านเนื้อหา	๓
คุณค่าด้านวรรณศิลป์	๓
โวหาร	๓
- บรรยายโวหาร	๔
- เทศนาโวหาร	๕
ภาพพจน์	๖
- อุปมา	๖
- บุคลาธิษฐาน	๗
รสวรรณคดีไทย	๗
- สัลลาปังคพิไสย	๗
การส่งสัมผัส	๘
- สัมผัสนอก	๘
- สัมผัสใน	๘
การเล่นเสียง	๑๑
- การเล่นเสียงพยัญชนะ	๑๑
- การเล่นเสียงสระ	๑๑
คำพ้อง	๑๑
- คำพ้องเสียง	๑๒
การซ้ำคำ	๑๒
คำซ้อน	๑๒
- คำซ้อนเพื่อเสียง	๑๓
จินตภาพ	๑๓
- นาฏการ	๑๓
ศ เข้าลิลิต	๑๔

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
คุณค่าด้านสังคม	๑๔
คติความเชื่อของสังคมไทย	๑๔
ความเชื่อเรื่องโชคลาง	๑๔
ความเชื่อเรื่องความฝัน	๑๕
ความรักของแม่	๑๖
คติธรรม	๑๖
ความรักนำมาซึ่งความทุกข์	๑๗
สะท้อนค่านิยมเกี่ยวกับสังคมไทย	๑๘
สะท้อนเกี่ยวกับธรรมเนียมประเพณี	๑๙
สะท้อนให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์	๑๙

ศูนย์ข้อมูลคดีชนและวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร

บทนำ

การปริวรรตเอกสารโบราณเรื่อง มัทรีคำฉันท ในครั้งนี้ ได้ต้นฉบับจากวัดใหญ่สุวรรณาราม ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี วรรณกรรมเรื่องนี้บันทึกในสมุดไทยขาว ใช้เส้นหมึกดำในการบันทึก จากการศึกษาข้อมูลสันนิษฐานได้ว่า มัทรีคำฉันท ในสมุดไทยขาว โดยมีเนื้อหาของมัทรีคำฉันท ดังนี้

เนื้อหาของมัทรีคำฉันท ได้แบ่งตามลักษณะคำประพันธ์ ตามฉันทลักษณ์ของฉันทแต่ละประเภท เมื่อมีการจบบท ผู้คัดลอกจะเขียนประเภทฉันทลักษณ์เอาไว้ในย่อหน้าด้วย เท่าความต้น เมื่อชุกกพาสองกุมารไปแล้ว พระอินทร์เกรงว่าถ้าพระนางมัทรีกลับมาแต่กลางวันไม่พบสองกุมารแล้วก็จะเที่ยวติดตามหาสองกุมารและอาจจะติดตามไปทัน เทวดาจำแลงมาขวางทางพระนางมัทรีพระอินทร์สั่งให้เทวดาทั้ง ๓ องค์ จำแลงกายเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์มาขวางทางไว้ พระนางมัทรีขอหนทาง พระนางมัทรีเข้าไปไปหาผลไม้ในวันนั้นก็เกิดอาเพศเก็บผลไม้ได้เพียงเล็กน้อยก็รีบกลับ แต่พอมาถึงกลางทางก็มาพบสองเสือสามสัตว์มานอนขวางทางอยู่ไม่สามารถกลับไปยังอาศรมได้ พระนางมัทรีก็วางหาลงยกมือขึ้นวอนไหว้ขอหนทางต่อสัตว์ทั้งสาม พระนางมัทรีกลับถึงพระอาศรม เมื่อเทวดาแปลงทั้งสามได้ฟังคำวิงวอนของพระนางมัทรีแล้วจึงพากันหลีกทางให้ พระนางมัทรีก็รีบกลับมายังอาศรมแต่ไม่พบลูกทั้งสองก็ประหลาดใจเที่ยวตามหารอบๆ บริเวณอาศรมก็ไม่พบ พระนางมัทรีทูลถามพระเวสสันดร พระนางมัทรีเที่ยวตามหากันหาซาสีแต่ไม่พบจึงเข้าไปถามพระเวสสันดร แม้พระนางมัทรีจะอ่อนวอนสักเท่าใด พระเวสสันดรก็ไม่ยอมตรัสด้วย พระเวสสันดรตัดพ้อพระนางมัทรีพระเวสสันดรได้ฟังพระนางมัทรีตรัสถามหาลูกอยู่หลายครั้งจึงคิดว่าถ้าไม่ตรัสอะไรเลยคงไม่ได้จึงต้องการทักความโศกของพระนางมัทรี แกล้งกล่าวหาเป็นข้อหึงหวงเพื่อให้พระนางมัทรีคลายความโศกว่า พระนางมัทรีกลับมาจนมืดสงสัยว่าคงจะไปคบชู้ชู้ชายในกลางป่า พระนางคงไปติดใจเทวาคณธรรพ์อันมีฤทธิ์ เสียแล้วกระมัง มาถึงก็มาถามหาว่าลูกหาย ถ้าอยู่ในวังก็คงจะถูกประหารเสียด้วยมือของพระองค์เองเป็นแน่ พระนางมัทรีทูลตอบการตัดพ้อ พระนางมัทรีพยายามอธิบายพร้อมทั้งทูลขอโทษสักเท่าใด พระเวสสันดรก็นิ่งเสีย ยิ่งทำให้พระนางมัทรีโศกมากยิ่งขึ้น พระนางมัทรีครวญที่ต้นหว้า พระนางมัทรีเสด็จออกจากพระอาศรมติดตามหาลูกมาถึงต้นหว้าใหญ่ที่ลูกรักทั้งสองเคยมาวิ่งเล่น พระนางคร่ำครวญวนหาถึงลูกน้อยทั้งสองและติดตามหาลูกไปจนทั่ว พระนางมัทรีสลับ พระนางมัทรีติดตามหาลูกจนใกล้สว่าง นักระยะทางที่ติดตามหาได้สับห้าโยชน์ จึงได้ซังกลับมายังพระอาศรมด้วยความอดโรยหมดกำลัง พระนางจึงสลบลง พระเวสสันดรกำสรดถึงพระนางมัทรีพระเวสสันดรตกพระทัยสำคัญว่า พระนางมัทรีตายจึงคร่ำครวญถึงความดีของพระนางมัทรีว่าผู้ทุกข์ผู้ยากลำบากมาด้วยกันต้องมาตายในยามยากน่าอนาถยิ่งนัก พระเวสสันดรจึงยกพระเศียรของพระนางมัทรีมาวางบนตัก แต่เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่าพระนางยังไม่ตาย จึงเข้าไปเอาคนที่นำในพระอาศรมวิภาวารีมาประพรมพระพักตร์และพระอุระของพระมัทรีทำให้พระนางฟื้นคืนมา พระนางมัทรีฟื้น เมื่อพระนางมัทรีฟื้นขึ้นมาแล้วก็ถามหาพระลูกรักทั้งสอง พระเวสสันดรก็ตรัสบอกความจริงให้พระมัทรีทราบ ว่า พระองค์ได้ให้เป็นทานไปแล้ว เมื่อวานขอให้พระมัทรีจงทำใจให้ผ่องแผ้ว ด้วยพระองค์ทรง

หวังพระโพธิญาณจึงได้บริจาคทานพระลูกรัก ทั้งสองซึ่งอย่าว่าแต่เพียงเท่านี้เลย แม้ใครต้องการเอา เลือดเนื้อหรือเอามีตมาเชือดเฉือนก็จะสละให้ได้เพื่อแลกกับพระโพธิญาณ ขอให้พระมัทรีมีศรัทธาช่วย อนุโมทนาทานครั้งนี้ด้วยเถิด

พระนางมัทรีอนุโมทนาทาน พระนางมัทรีจึงตรัสถามว่าเมื่อวานนี้เหตุใดพระองค์จึงไม่บอก ความจริงให้ทราบ พระเวสสันดรตรัสว่าพระองค์เห็นพระนางมัทรีเพิ่งกลับมา จากป่ายังเหนื่อยนักและ กำลังคิดถึงลูกเกรงว่าจะทนไม่ไหว พระนางมัทรีได้ทรงฟังก็ร่วมอนุโมทนา ทานบารมีกับพระเวสสันดร ด้วย พลันแผ่นดินก็บันดาลเกิดกัมปนาทหวาดไหว เทพยดาเจ้าทั้งหลายต่างก็แซ่ซ้องสาธุการร่วมกับ พระนางมัทรี

ศูนย์ข้อมูลคดีชนและวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร

คุณค่าของมัทรีคำฉันท์

๑. คุณค่าด้านเนื้อหา

คุณค่าเนื้อหาในเรื่องมัทรีคำฉันท์ จะปรากฏความรู้สึกของแม่ที่มีต่อการพลัดพรากจากลูก แต่ตอนหลังคิดได้ว่าเป็นประโยชน์ในทุกอย่าง ที่จะทำให้พระเวสสันดรก้าวผ่านเรื่องของกิเลสต่างๆ และจะได้เป็นประโยชน์ในโลกภายนอก เพราะถ้าตัดใจได้สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือการพ้นทุกข์ คุณค่าเนื้อหาในเรื่องมัทรีคำฉันท์ ที่ปรากฏมีดังนี้

๑. ความรักของพ่อแม่ เป็นความรักที่บริสุทธิ์เหนือเหตุผลใด แม้แต่คำตวงสองกุมาร ก็กำหนดไว้ไม่ให้คนอื่นมาไถ่ไปได้ นอกจากพระเจ้ากรุงสุโขทัย

๒. การวางตัวให้ยำเกรง โดยใช้ความนิง เพราะธรรมชาติของมนุษย์กลัวความนิงและความมืด พระเวสสันดรจึงใช้ความนิงกับพระนางมัทรี

๓. การใช้อุทิศให้เกิดกุศล เป็นกลอุบายเบี่ยงเบนอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีให้คลายโศกเรื่องสองกุมารตั้งนี้พระเวสสันดรต่อว่าที่พระนางมัทรีไปยุ่งเกี่ยวกับพราวนดาบส วิทยากรจนกลับมาเย็นคำ

๔. การบำเพ็ญบารมีสูงสุด การให้บุตรและภรรยาเป็นทาน เป็นการบำเพ็ญบารมีที่ยากที่มนุษย์ปุถุชนจะทำได้ ซึ่งมีความเห็นแก่ตัวจะกระทำได้แต่พระเวสสันดรทรงสละได้เพื่อบรรลुพระสัมพันธคุณ จะช่วยให้คนจำนวนมากมาฆาตได้พ้นทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด นอกจากนี้พระเวสสันดรทรงมั่นพระทัยว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้อง แม้พบอุปสรรคก็ไม่ย่อท้อ หรือแม้ว่าการกระทำของพระองค์จะไม่มีใครเห็น แต่ฟ้าดินเห็นและเมื่อทำถึงที่สุดแล้ว ทุกคนจะยอมรับได้

๒. คุณค่าด้านวรรณศิลป์

วรรณศิลป์เป็นความงดงามทางภาษาที่ผู้เขียนนั้นได้สร้างขึ้น เพื่อให้วรรณคดีหรือวรรณกรรมทั้งหลายนั้นมีความสละสลวย ได้อรรถรสในการอ่านและทำให้เห็นถึงความสามารถในการเขียนของผู้เขียน

๒.๑ โวหาร คือ ถ้อยคำที่ใช้ในการสื่อสารด้วยการเรียบเรียงอย่างมีวิธีการ มีชั้นเชิง และเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราว เกิดจินตภาพและความรู้สึกตรงตามกับผู้ส่งสารต้องการ

๒.๑.๑ บรรยายโวหาร

บรรยายโวหาร เป็นกระบวนการแต่งที่มีเนื้อเรื่อง มีบทบาทดำเนินเรื่องราว ใคร ทำอะไร ทำอย่างไร ที่ไหนและเมื่อไร บรรยายโวหารจึงใช้ในการเล่าเรื่อง

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑	เห็นสถานอุทยานฝั่งพอ	ดวงดอกลอ
ล้อมสุคนธ์เรณู	ะ	
๑	ซ่อนกลิ้งส่งกลิ้งขึ้นชู	ลำดวงดาตดู
ผกาแลตุ้มเบ่งบาน		
๑	พุดจีบพุดทราพุดตาน	บุรณาคโรยราน
กุสุมภ์พสร้อยเกศรา		
๑	นางแย้มยี่ไถโยทะกา	แก้วกุนจำปา
ยี่สุนกุหลาบมยุรา		
๑	สายหยุดพุทธชาตสารภี	แก้วกุนจำปี
แลปีบสุกกรณิการ		
๑	เจ้าเคยเด็ดดอกมาลา	ทรงแซมเกศา
ทั้งสองเป็นนิจนิรันดร์		

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑	โกนจามยุละม้ายเมียง	พอคลอเคียง
ดูงามแลหงษ์หรรษา		
๑	แขกเต้าเบญจวรรณสาธิตา	ในเรษัสัตวา
คณาประมาณทางพรรณ		
๑	ต่ายเต็นเล่นไลยชมกรร	ชะมดเหม็น ชรชร
แลแหลมกรี่เสียมแซมขน		

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑	แก้วโกกิลลา	แขกเต้ามยุรา	โนรีเบญจวรรณ
แขวงขวานกระสา	กระทาเขาขัน	นางนวลอัญชัน	จักจั่นเรไร
๑	ฝ่ายฝูงมฤคมาศ	รองกองอวาษา	ต่าง ๒ เนืองนัย
ลมังคมาศ	ผกาผาศคลาโคล	พานรองก้องใน	กวางทรายเรียง

เสียงสองเยาวเรศ	กับสัตว์ต่าง	ประณงสำเนียง
คฤกรมหรสพ	ตลบทฎเสียง	อือองค์หนึ่งเพียง
		ประโคนภูบาล
ดั่งบทประพันธ์ว่า		
๑ กล้วยกล้ายสวายหวาน		ตัจจุดแลรอกแจง
ขวิดขว้าตมตุมแตง		แลลมุด พุทราสด
๑ ขอนหนึ่งแลเผือกมัน		ขมื่นชั้นสำหรับบด
ฝักบัวกระจับสด		สรรพสิ่งกระการหวาน

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ มีหม่อมจฉายเวียน	สร้อยซ่าปากเพียร
กระแหสวายทางแดง	
๑ เนื้อออนซอนชะโดเผื่อแผง	แมลงภู่ว่ายแพรง
กระตีกระหนกหนักลัว	
๑ บ้างดำโบทหางมุคหัว	หวายคลายเห็นตัว
แลนาก็ไสยศรีฉันท	

๒.๑.๓ เทศนาโวหาร

เทศนาโวหาร คือ โวหารที่มุ่งโน้มน้าวใจให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามเป็นการกล่าวในเชิงอบรม แนะนำสั่งสอน เสนอทัศนะ ชี้แนะ หรือโน้มน้าว ชักจูงใจโดยยกเหตุผล ตัวอย่าง หลักฐาน ข้อมูล ข้อเท็จจริง สุภาพศติธรรมและสัจธรรมต่างๆ มาแสดงเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจที่กระจ่าง จนยอมรับเชื่อถือมีความเห็นคล้อยตามและปฏิบัติตาม โวหารประเภทนี้มักใช้ ในการให้โอวาท อบรมสั่งสอน อธิบายหลักธรรม และคำชี้แจงเหตุผลในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การเสนอทัศนะ เป็นต้น

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ วันนี้หอนเห็นตุจช้าง	ก่อนโออาจขนาง
ฤสองเสด็จทิศใด	
๑ โอแม่ฝั้นร้ายหนักใจ	กริวๆ หฤทัย
จะไปพร้าสั่งสอน ะ	
๑ เห็นไกลเนนตรผู้ทอน	อย่าพากันจร
ประพาสไปไกลกภูมิ	

๑ แสงสุริเยศยง
ดาราประดับ

ศศิคล้ายจะแจ่มจับ
รัศมีประเทืองทวาร

๒.๒.๒ บุคลาธิษฐาน

บุคลาธิษฐาน คือ การสมมุติให้สิ่งที่ไม่มีชีวิต ไม่มีความคิด สิ่งที่เป็นนามธรรม หรือสัตว์ให้มีสติปัญญา อารมณ์หรือกิริยาอาการ เหมือนมนุษย์เพื่อให้สิ่งเหล่านั้นเกิดปรากฏการณ์เสมือนเป็น สิ่งมีชีวิตที่มีความรู้สึก นึกคิดขึ้นมา แล้วสื่อความรู้สึกออกมาให้ผู้รับสารได้รับรู้เป็นการเปรียบเทียบ โดยนำเอาสิ่งไม่มีชีวิต หรือมีชีวิต แต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราว กับเป็นคน หรือทำกิริยาอาการอย่างคน “ภาพพจน์ประเภทนี้จะทำให้สิ่งที่กล่าวถึง มีชีวิตชีวา ผู้รับสารจะมองเห็นภาพสิ่งนั้นเคลื่อนไหวทำ กิริยาอาการเหมือนคนมีอารมณ์ มีความรู้สึก และสามารถสื่อความรู้สึกนั้นมาสู่ผู้รับสารได้”

ดังบทประพันธ์ว่า

๑ ต้องลมกำเริบหวน
กิ่งก้านเอนยา

รูปร่างทำลายลำ
บ่มีทานกระทบทน

๓. รสวรรณคดีไทย

รสวรรณคดีไทย เป็นรสของความไพเราะในการใช้ถ้อยคำให้เกิดความงดงามและเกิดอารมณ์ แบ่งเป็น ๔ รส คือ ๑. เสาวรจนีย์ ๒. นารีปราโมทย์ ๓. พิโรธวาหัง ๔. สัลลาปังคพิไสย

๓.๑ สัลลาปังคพิไสย

คือการกล่าวข้อความแสดงอารมณ์โศกเศร้า อาลัยรัก เช่นบทโศกของนางวันทอง จากเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ซึ่งคร่ำครวญอาลัยรักต้นไม้ในบ้านขุนช้าง อัน แสดงให้เห็นว่านางไม่ต้องการตามขุนแผนไป แต่ที่ต้องไปเพราะขุนแผนร้ายมนต์สะกด ก่อนลาจากไป นางได้รำลัดต้นไม้ก่อน

ดังบทประพันธ์ว่า

๑ นางเร่งอาดูร

เศร้าโศกเพิ่มพูน

ทุกข์หญิงกรการ

ยอกระโษพิราษ

ลานารรณผู้บาล

กรรแสงประปราน

พิโรยร้ำหา

ดั่งบทประพันธ์ว่า

- ๑ นางนารถยิ่งเสรำโศกา ะ บังคมคืนลา
ทุเลศแสวงหากุมาร
- ๑ ทือเจ้าด้วยเล่นสำราญ ะ เลาะเสียบทุกสถาน
แลกรูตระโกนเรียกห้า
- ๑ ถึงต้นว่าโณสารท ะ หยุดยืมทศนา
ก็ล้ำำพรรณกำสรด

๔. การส่งสัมผัส

ลักษณะบังคับที่ใช้คำที่มีเสียงคล้องจองกัน มี ๒ ชนิด คือ ๑. สัมผัสนอก ๒. สัมผัสใน สัมผัสนอก คือ คำที่ใช้สระคล้องจองกันและถ้ามีตัวสะกดต้องสะกดมาตรา เดียวกัน สัมผัสนอกเป็นสัมผัสบังคับที่ต้องมีในบทประพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมีสัมผัสที่ส่งและ รับกันระหว่างวรรค ระหว่างบาทและระหว่างบท และต้องเป็นสัมผัสสระเท่านั้น สัมผัสใน คือคำที่มีเสียงสระหรือ เสียงพยัญชนะคล้องจองในวรรคเดียวกัน

๔.๑ สัมผัสนอก

คำที่ใช้สระคล้องจองกันและถ้ามีตัวสะกดต้องสะกดมาตรา เดียวกัน สัมผัสนอกเป็นสัมผัสบังคับที่ต้องมีในบทประพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมีสัมผัสที่ส่งและ รับกันระหว่างวรรค ระหว่างบาท และระหว่างบท และต้องเป็นสัมผัสสระเท่านั้น

ดั่งบทประพันธ์ว่า

- ๑ วันนั้มีตรีเก็บ ผลพฤษณา ๆ
อินจันทร์ผวา แรมดูกลมเตื่อแดง ะ
- ๑ กล้วยกล้วยสวายหวาน ต่อจบจุดแลรากแฉง
- ขวิดขว้าดมตุ้มแดง แลลมุด พุทราสด
- ๑ ขอนหนึ่งแลเผือกมัน ขมื่นชั้นสำหรับด ะ
ฝักบัวกระจับสด สรรพสิ่งกระการหวาน

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ สองเดินดำเนินตาม ะ	พฤทธิพราหมณ์มากกลางพล
ธราผลาผล	ก็ออกกำหนดนม
๑ คึงสนทยาการ ะ	วราชสองสม
น้อมเศียรศิโรคม	อภิวันทสิ่งความ

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ กุมภีจระเข้เหรา	ราหูหรรษา
มังกรกำเร็บฉาว	
๑ กุงกักรกฏจะรวิจระราว	งูเงือกเสือกสาว
ภุชงคชาติสำเร็จ	
๑ โลมาเคล้าดูบันเทิง	วาฬว่ายลองเชิง
ฉนากฉลามตามกัน	

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ ท้าวทูลถามไทยภรรดา	ด้วยโอรสา
ธิดาสองสุญโฉน	
๑ ขอตรัสให้ข้าแจ้งใจ	ทูลเท่าใดๆ
พระบาทปมิมบรรชา	
๑ นางนารถยิงเศร้าโตกา ะ	บังคมคืนลา
ทูลศแสวงหากุมาร	
๑ ทือเจ้าด้วยเล่นสำราญ ะ	เลาะเสียบทุกสถาน
แลกรูตระโกนเรียกหา	

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ เห็นสถานอุทยานฝั่งพอ	ดวงดอกลอ
ล้อมสุคนธ์เรณู ะ	
๑ ซ่อนกลืนส่งกลิ่นชื่นชู	ลำตวนดาดดู
ผกาแลตูมเบ่งบาน	
๑ พุดจีบพุทราพุดตาน	บุรณาคโรยราน
กุสุมภ์สร้อยเกศรา	

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ บางพุกพันนาพัวพัน

สาธูการทานอัน

บำเพ็ญพระโพธิญาณ

๕. การเล่นเสียง

การเล่นเสียง คือ การสรรคำให้มีเสียงสัมผัสเป็นพิเศษกว่าปกติเพื่อให้เกิดทำนอง เสียงที่ไพเราะน่าฟัง มีทั้ง การเล่นเสียงพยัญชนะ การเล่นเสียงสระ และการเล่นเสียงวรรณยุกต์

๕.๑ การเล่นเสียงพยัญชนะ

การใช้พยัญชนะเดียวกันหลายพยางค์ติดๆกัน คำประพันธ์ร้อยกรองโดยทั่วไปไม่บังคับสัมผัสพยัญชนะ แต่กวีนิยมใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะเพื่อให้ความไพเราะ ปกติมักจะเป็นเสียงสัมผัส ๒-๓ เสียง

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ กีก้องเดือนทองธรณี

ฟ่องฟิงวารี

ฉะฉานฉานผานโพยม

๑ ระรื่นรมย์ระงมสินธุเครงโครม

สำเนียงเสียงโสม

นัยชื่นชมทาง

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ บางพุกพันนาพัวพัน

สาธูการทานอัน

บำเพ็ญพระโพธิญาณ

๑ สรรพสิ่งอัศจรรย์บันดาล

ตรัสบอกกิจการ

ทั้งปวงแก่ราชเทพ ะ

๕.๒ การเล่นเสียงสระ

การเล่นเสียงสระ เป็นคำที่ใช้สระคล้องจองเป็นเสียงเดียวกัน และถ้ามีตัวสะกดต้องสะกดมาตราเดียวกันสัมผัสสระ

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ เบื้องบัลอันนพแก้วทาน

เครงครันชะลีนกาล

ระลอกกระฉอกชลที

๑ กีกก้องเดือนท้องธรรณี

ฟองฟิงวารี

ฉะฉาฉะฉานผานโพยม

๑ ะรีนรมย์ระงมสินธุเครงโครม

สำเนียงเสียงโสม

น้ำขึ้นชมทาง

๖. คำพ้อง

คำพ้อง หมายถึง คำที่มีรูปหรือเสียงเหมือนกัน แต่จะมีความหมายต่างกัน ซึ่งเวลาอ่าน ต้องอาศัยการสังเกตเนื้อความของคำที่เกี่ยวข้อง

๖.๑ คำพ้องเสียง

คำพ้องเสียง คือ คำที่เขียนไม่เหมือนกัน แต่ออกเสียงเหมือนกัน และมีความหมายต่างกัน

ดังบทประพันธ์ว่า

๑ พุดจีบพุทราพุดตาน

บุรณาคโรยราน

กุสุรมพสร้อยเกศรา

๗. การซ้ำคำ

การซ้ำคำ เป็นกลวิธีที่ใช้คำเดียวกันมาซ้ำกันใบบทประพันธ์ อาจจะวางไว้ติดกันหรือวางไว้แยกจากกันแต่เป็นระเบียบเรียบร้อย โดยความหมายของคำซ้ำนั้นจะต้องไม่เปลี่ยนแปลง ต้องมีความหมายเดียวกันทุกคำ

ดังบทประพันธ์ว่า

๑ สุดให้สุดหา

สุดแสนเวทนา

สุดคิดจิตฉงน

หิวโหยโรยแรง

เหงื่ออกแห้งสุชน

แปลพักตร์จรดล

คืนสู่กุฎิ

ดังบทประพันธ์ว่า

๑ พุดจีบพุทราพุดตาน

บุรณาคโรยราน

กุสุรมพสร้อยเกศรา

๑ นางแย้มยี่ไถโยทะกา

แก้วกุนจำปา

ยี่สุนุกุหลาบมยุรา

๑ โลมมาเคล้าดูบันเทิง
ฉนาทฉลามตามกัน

วาฬ่ายลองเชิง

๑๐. ศ เข้าลิลิต

ศ เข้าลิลิต เรียกคำที่เติม ศ ข้างท้ายโดยอาจเปลี่ยนสระด้วยว่า ศ เข้าลิลิต เช่น
กมลา เป็น กมลาศ บุรี เป็น บุรีศ มักใช้ ในคำประพันธ์. จำเบศ ความหมายอย่างเดียวกับ จำบัง แต่
เพื่อประโยชน์ในกลอนจึงใช้ ศ เข้าลิลิต เช่น หมูโยธาโยธศ รู้จำเบศจำบัง (ม. คำหลวง มหาราช)

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ เทวาทกาเมศ

ธ ก็ปรายอุบลมาล

แย้มเยิ้มภิมาลย์มาร

จิตรโมทนาบุญ

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ แสงสุริเยศยง

ศศิคาลัยจะแจ่มจับ

ดาราประดาตบ

รัศมีประเทืองทาร

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ ขอลวายุประนตบททวเรศ

คุณสงฆ์อัศฎ

คือองค์สาวกมหา

สอนศิษย์พุทธาง

๓. คุณค่าด้านสังคม

๑. คติความเชื่อของสังคมไทย

๑.๑ ความเชื่อเรื่องโชคลาง

ความเชื่อเรื่องลางบอกเหตุ จะเห็นได้จากบทประพันธ์ตอนที่พระนางมัทรีออกสู่ป่า
เพื่อไปเก็บผลไม้ ผลไม้ก็เพี้ยนผิดปกติ นางจึงเชื่อว่าลางบอกเหตุร้าย เชื่อว่าอำนาจของเทพดาฟ้าดิน
ต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นลางร้าย ๙ ประการ ได้แก่ ๑. ไม้ผลกลับกลายเป็นไม้ดอก ๒. ไม้ดอกกลับ
กลายเป็นไม้ผล ๓. มีดมัวไปทั่วทั้ง ๘ ทิศ คือ อุดร อีสาน บุรพา อากเนย์ ทักษิณ หรดี ปัจฉิม พายัพ
๔. เขม่นตาขวา ๕. ใจเหมือนจะขาด ๖. ขอบฟ้ากลายเป็นสีแดงสายเลือด ๗. กายรู้สึกเสียวๆ สั่นๆ
๘. ขอที่ใช้สอยผลไม้หลุดลงจากมือ ๙. ไม้คานพลิกลงจากป่า

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ บังเกิดมหัศจรรย์	จุลาจลโกลา
เพื่อเหตุบุญญา	ก็วิบัติดารเป็น
๑ ท้าวทิศทิศาภาค	ก็ชะอุ่มชะล้อมเย็น
ลากกลางปรากฏเห็น	วิปริตแต่กรการ
๑ หลุ่ย ๖ หวาดหวั่น	พระกายสันตระกูลดาร
กระเช้าสาแหลกคาน	ก็วิจลปลัดกัน
๑ ทิ้งเสียงแลขอเคย	กรกุ่มก็หลุดปลัน
ทรงวิตกตัน	จิตรผิตประหลาดกลาง
๑ พระเนตรซ้ายขวา	ก็กระเหม่นระริกวาง
ทิ้งพฤษในกลาง	ก็อุบัติวิบัติกลาย
๑ พรรณพฤษ์ทรงผล	ก็พิกลโหดร้าย
เพ็ดผวงผการาย	ทุกกิ่งก้านกรการ
๑ ลางเหล่ากำหนดดอก	ปมิตันระดูดล
ดาดเทพพิกลยล	ผลดกบ่เคยควร
๑ นางท้าว ๖ รีมรัน	ผลเล่มจะดรรจร
สายันท์เย็นอ่อน	ชรอุมคลุมชะมัวไพร
๑ แสงสุริยะโยดับ	ดลลับสุเมรุไลย
พลบค่ำ ๖ ธิบจะไคล	จรสาวพระบาทมา

๑.๒ ความเชื่อเรื่องความฝัน

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ คื่นช่านมิตร	อัศจรรย์วิปริต	เข้าได้แกลงถวย
แต่นารกษัตริย์	ท้าวตรีศทำนาย	สุบินบรรยาย
		เป็นปัจฉิมมา

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ ไ้อฝันแม่นี้ใหญ่หลวง	หลากกลางทั้งปวง
อุบัติเปลี่ยนเปลี่ยนใจ	
๑ แม่มาหาสองหายไป	หาแห่งหนใด
บ่เห็นยุพาลาวันย์	
๑ เอะฝันมารดาอัศจรรย์	รอยแมนเหมือนฝัน
กระบังจิ้งจ่ามีลา	
๑ เออโหรผลตุมกั้งกลาง	คูางขนาง
ฉงนหลุ่ยเทพี	

๑ นางท้าวกรแสงแสนทวี่ รอยกรรมก่อนมี
มัทรีจึงเคืองเคืองใจ

๑.๓ ความรักของแม่

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ ผันแปรแลพลงรำไร	ไอ้สองทราวม้วย
ประพาสตำบลหนเฉลย	
๑ โอ้กัณหาแม่เอ๋ย	แม่มาเสวย
พระถันแม่เต่งเต็มทรวง	
๑ ที่เล่นเย็น เจียบหนักลวง	จิตรแม่ระลวง
รลู่ละรีก สองสมร	
๑ มาหาแม่เถิดบังอร	อย่าให้มารดร
วิตกกำสรดโคกกา	

๑.๔ คติธรรม

สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันของทุกคนได้ เกี่ยวกับการเป็นคู่สามีภรรยาที่ดี การเสียสละ เป็นคุณธรรมที่น่ายกย่อง และการบริจาคทาน เป็นการกระทำที่สมควรได้รับการอนุโมทนา

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ จักแหวะแตรและให้ไป	เป็นทานเลื่อมใส
ศรัทธาแก่ยากปอง	
๑ ประโยชน์โพธิพุดโดยคลอง	โดยธรรมทำนอง
บรมวงศ์อารีเย	
๑ จงช่วยเพิ่มผลจาคีเย	ทานาบาarmi
เป็นเอกจิตรสารุ	
๑ เทภิสต์บบรรชาผู้	ธรรราชชื่นชู
มโนภิรมย์เปรมปรา	

ดั่งบทประพันธ์ว่า

๑ จงดับแสนเสนห์ฝ่าฝืน	ดับโศรกขแก่ลกสิ้น
บำบัตักำหนดอโยยีน	
๑ คีนคิตอนิจจาอาจิดน	สังขาราดวิน
บ่เที่ยงแท้ยืนยง	
๑ เสวยสุขและทุกข์เวียนวงษ์	พลัดพรากพวงพงษ์
แลบุตรธิดามารดร	
๑ ผ่องใสสมนัสสาธธ	สุจริตจิตรอร
จงสาธการทานา	
๑ เรียมสางสมภารกฤษดา	พินิหารแสวงบา
รมีบ้งเพ็ญพิโย	
๑ หวังโพธิสัพพอุอิโร	นำสัตรวัชโน
ทั้งหลายฉลองสงสาร	
๑ แม่บุญนุชเรียมทรมาน	ชีพียงไปลาญ
จะนองสืบสนองครองวงค์	
๑ เห็นจักสบสองยศยง	เที่ยงแท้คงตรง
แลโดยสังเกตจินดา	

๑.๖ สะท้อนค่านิยมเกี่ยวกับสังคมไทย ในสมัยโบราณถือว่าภรรยาเป็นทรัพย์สินสมบัติของสามี สามีมีสิทธิ์เหนือภรรยาทุกประการ ถ้าสามีเป็นกษัตริย์ อำนาจนั้นก็มากขึ้น ดังคำที่พระเวสสันดร ตรัสแก่นางมัทรีว่า

“...เจ้าเป็นแต่เพียงเมียควรหรือมาหมั้นได้ ถ้า मैं อยู่นในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนเก่า หากว่า เจ้าทำเช่นนี้ ภายของมัทรีก็จะขาดสะบั้นลงทันตาด้วยพระกรเบื่องขวาของอาตมานี้แล้วแล..” นอกจากนี้ผู้หญิงจะต้องปรนนิบัติสามี ซื่อสัตย์ต่อสามี ส่วนลูกนั้นก็ถือเป็นสมบัติของพ่อแม่ ต้องเคารพเชื่อฟัง และพ่อแม่สามารถยกลูกให้ผู้อื่นได้

๑.๗ สะท้อนเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี อันเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก เป็นชาดกที่พุทธศาสนิกชนนิยมนำมาเล่าขานจัดเป็นงานเทศน์มหาชาติกันทุกปีมาตั้งแต่ครั้งอดีต โดยจัดสถานที่ให้สอดคล้องกับเรื่องราวให้เป็นป่าที่อุดมไปด้วยไม้ผล บางแห่งก็จัดตกแต่งภาชนะใส่เครื่องกัณฑ์เทศน์เป็นรูปต่างๆ ที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่องกัณฑ์นั้นๆ เช่น ทำรูปเรือสำเภาบุชากัณฑ์กุมาร จัดเป็นรูปกระจาดใหญ่ใส่เสบียงอาหารและผลไม้ต่างๆ บุษากัณฑ์มหาราช บางแห่งก็จัดกัณฑ์เทศน์กันอย่างใหญ่โตในเชิงประกวดประชันกัน มีการบรรเลงดนตรีไทยประกอบเพื่อช่วยสร้างอารมณ์ร่วมให้กับผู้ฟังเทศน์ ทั้งนี้พระสงฆ์ที่มาเป็นผู้เทศน์จะเป็นพระสงฆ์ที่เทศได้อย่างไรเพราะ ใช้ภาษาง่ายๆ เพื่อให้เข้าถึงผู้ฟังทุกเพศทุกวัย บางครั้งก็มีการเทศน์แห่ด้วย ปัจจุบันเทศน์มหาชาติจัดเป็นงานประจำปีของทุกท้องถิ่นทั่วทุกภาคในประเทศไทย

๑.๘ สะท้อนให้เห็นธรรมชาติของมนุษย์ ความรักนำมาซึ่งความทุกข์ ความโศกเศร้าเสียใจเช่น เมื่อลูกพลัดพรากจากไปพ่อแม่ย่อมมีความทุกข์เพราะความรัก ความเป็นห่วง กังวล โศกเศร้า เมื่อคิดว่าลูกของตนล้มหายตายจากไป แต่ความโศกเศร้าเสียใจจะบรรเทาลงได้เมื่อมีความโกรธ เจ็บใจ หรือเมื่อเกิดความเข้าใจในสิ่งที่ผู้อื่นทำ

ตัวอย่างเช่น ตอนที่พระเวสสันดรกล่าววบริภาษนางมัทรี เพื่อให้นางมัทรีจึงโกรธจนลืมความโศกเศร้า

“...สมเด็จพระราชสมภาร เมื่อได้สดับสารพระมัทรีเธอแสนวิโยคโศกศัลย์สุดกำลัง ถึงแม้จะมีตรัสแก่นางมิ่งจะมีเป็นการ จำจะเอาโวหารการหึงเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลงจึงเอื้อนโองการตรัสประภาษว่า....”

ชะ หน้าต้นมัทรีคำฉันท์ปริบูรณ์ ชะ ๑๓

๑ ท่านผู้ใดขอยืมไปอย่าได้นอนอ่านบาปนั้นหนักหนา ชะ ๑๓

วสันตดิถีฉันท ๑๔

๑ ^{๑๔} ข้าขอประนอมจิตรประนม ในบาทพุทธานุภาพ ๑ เดโชโรฤทธิ์ก็โปรด โอวาทตรัสสรรถาเว ๑ ลุลาภบำบัดกระมลไม ทานทุกขโรครภัยนิกร ๑ ขอถวายกรบวรคุณ ตั้งโสดประสาทสสะวะนัง ๑ ขอถวายประนตบททวเรศ คือองค์สาวกมหา ๑ เสรีข้าประนอมจิตประณต ศรัทธาประดิษฐ์อุตมังก์ ๑ เสรีข้าก็ยกอรชูลี ซึ่งสอนศีลประสาทชำนาญ ๑ ขอกล่าวนิยมโดย ไชยชาญชำนาญสุขุมเพียร ๑ ข้าขอประพทธีกลฉันท เป็นเอกเทศอนุมาร ๑ ครั้นวิถารอรรถคาถา แต่งตามพลาพลนิพล	วรหัตถ์บังคม มหันต์มหานุกาเว ชนะชาติโลเก รสรธรรมสั่งสอน ทะเลโทษอันตร ก็ลุดลนโรธัง อภิวันท์ธรรมมัง รสรธรรมคุณา คุณสงฆ์อัคร สอนศิษย์พุทธานุ วรรัตนไตรยางค์ วิสุทธิไสสาร คุณสาธูอาจารย์ กิจได้บำรุงเรียน จิตรแจ้งแต่พาเหียร กลภาพโวหาร จำนงบทพิสดาร ^๑ มะนะสิการโดยยัล สติข้าตลิ่งฉงัน มัทรีเป็นเชิงฉันท
--	--

อินทรวีเชียรฉันท ๑๑

๑ ^{๑๑} ปางไทยทิเบศร ทรงนามพระเวสสัน ๑ กับสององค์โอ น้องท้าวมัทรีอร ๑ เนาในกุฎีคง แสงโพธิญาณ	วรราชันภรรยา ดรบรรพชากร รสรราชสุนทร อัครเรศดวงมาลัย ศีลสร้างบำเพ็ญทาน ผลแผ่ผดุงธรรม
---	--

๑ สมานาถจัตุพรหม	วิหารโดยกรรม
โดยดาร์บสบรรพ	ประพทธีกรการ
๑ บ่อมิได้จะเอืออิม	ฤทธิยศภูบาล
สร้างโพธิสมภาร	วรหวังสัพพัญญู
๑ ส่วนไทยมัทรีทำว	ธ ประพาสาโดยผลู ^๒ เชิง
ไพโรสานตระการดู	ผลพฤษานานา
๑ ภายหลังธชีชู	ชกสูที่ราชา
ขอสองกุมารา	ยุพราชเพื่อนเชัญ
๑ จอมจักเธอเอออวย ะ	บริจาครชชี ^๓ เป็น
ทานทำวเธอบำเพ็ญ	บุตธานนุโอฟาร
๑ ทำวทรงสีโนทุกซ์	อัศจรรยก็บรรดาร
ทั่วจักหาพาราพาล	ทศทิศโกลาหล
๑ ปางเฒ่าก็ลีลา	มาก็พายุพาดล
จงจำคำรามรณ	ก็กระโชกกระชากโบย
๑ ส่วนสองดรุณเรศ	ปริเทวอันไอย
ด้วยเฒ่ากระทำโบย	ก็กำสรดกำสรวนคราง
๑ หวาดกระตริษร้อง ะ	ก็พิลาปละห้อยพลง
วิงวอนชะอันกลาง	มรคาพณาลี
๑ ยิงวอนก็ยิงหวด	บ่อมิได้จะปรานี
ชูเชิญกระหวาด ^๔ ดี	ก็ตระคอกตระคั่นคำ
๑ ตกต้องทิพากร	จรเหยียบประลาลำ
ยกยั้บระกำจำ	จิตรเจ็บก็ร้องรณ
๑ สองเดินดำเนินตาม ะ	พฤษพิราหมณ์มากกลางพน
ธราผลาผล	ก็อกกำหนดนม
๑ คุง ^๕ สนทยาการ ะ	วรราชสองสม
น้อมเศียรศิโรคม	อภิวันทสั่งความ
๑ กรรแสงไฟไรร้า	สุรเสียงก็เย็นยาม
ปางสังคดีความตาม	อรอรรถอันมาลย์

๒. ผลู

ทาง

๓. ธชี

พราหมณ์ นักบวช

๔. หวาด

สะดุ้งกลัว กริ่งเกรง เสียว หวั่น

๕. คุง

ส่วนเว้าโค้งเข้าไปของฝั่งน้ำด้านที่ตรงกันข้ามกับหัวแหลม. (โบ) ว. ยาว อ้อม นาน ตลอดไป คุง
ก็ว่า. (โบ) สัน. ตราบเท่า คุง คุ่ม หรือ คุ่มเท้า ก็ว่า

ศัพท์วิภัติวิธี ๑๙

๑ ^๙ ฝ่ายฝูงเทวศในวณาสิงขรทาน	
แถวพฤษยนิสาร	สำเนียง
๑ นา ๆ เทวก์เยี่ยมพิมานพิมลเมียง	
เพ็ยมแฝงตำแหน่งเคียง	ก้มอง
๑ ปางเยี่ยมบัญญัติอุพจรจำนอง	
พิกลเสราวิปากปอง	ขนิษฐ์
๑ ฟังเสียงยุพราชสังยุบลกิจ	
เย็นเยียบสัจด์	พิศวง ^๖
๑ ปองเทพทักษณาภิกก์ทรง	
กรรแสงประดุกองค์	ทำลาย
๑ ปางทวยเทพสะอื้นก้อยพระกรไหว	
ทรวงโหมนัสร้าย	ชำเลื่อง
๑ เห็นสองเสด็จ	ยุระยาด
ฝูงอัมมรเคืองแค้นขับปลดเปลื้อง	รทษฎ
๑ แล้วพฤษชาคณะเทพ	ดาลจิตรสลด
เราจักประพุดพิพจนตาย	
๑ เออแม้ว่าพระมัทรี ฐ หาผลคัลโลย	
คืนสู่สำนักใน	บ่อนาน
๑ แต่ย้งกาลทิวาบังยั้งลักมวนาร	
จักทูลสนองสาร	บพิตร
๑ บรรดาท้าวเธอก็จะแจ้งคดีกิจนุกิจ	
โดยราชประสาทสิทธิ์	พราหมณ์ ๑
๑ ส่วนท้าว ฐ เสน่หิโนบุตรจะตาม	
รอยบาทพะงางาม	ตระบัด
๑ ไ้อ์สงสารพระพุทธรจะเสวยทุกข์มนัส	
ปานปืมชิวังคต	อาสญ
๑ เราควรคิดกลเบี่ยงอุบายยุบลพลัน	
อย่าให้ ฐ มาทัน	ทิวา
๑ ปางนั้นเทพผู้เชษฐทรงฤทธิ์มหา	
มีพจนปัญญา	ประกาศ
๑ ท่านทั้งสามคณะเทพมีพจนอำนาจ	
เร่งไปนฤมิตรอาต-	ม ตน
๑ หนึ่งเป็นสิงหวิราแลหนึ่งเป็นพยัคฆ์รณ	
เสื่อเหลื่องคำเกิงดล	ประเทศ

๖. พิศวง ประหลาดใจ, แปลกใจ

๑ สามสัตว์ดลมารคา ^๗ พลาพลทุเรศ	
เอนอิงประชุมเกศ	สกัต
๑ แม่ไป้อสดงคตาวรกษัตริย์	
จักคีนประเวศวัช	สีขร
๑ ท้าวจะมีมธูรสสุพาพจนวร	
ขอทาง ๘ อย่างจร	ครรไล
๑ ต่อเพลาสะศรีแสงอรามรัศมีไซ	
จึงหลีกลี้คลาไคล	ประทาง
๑ จงเชิญช่วยบริรักษ์ภัยมฤค ^๘ ในยกลางไพร	
พฤกษะเสื่อสาง	ลำพอง
๑ นา ๆ สัตว์ร้ายระเริงจิตสนอง	
จงเร่งบำบัตป้อง	ประหยัด
๑ แม้อย่ายิพระมัทรีซึ่งคตพิบัติ	
โดยมีกถาอรรถ	ธิบาย
๑ ส่วนสามกษัตริย์รวรเวศแจงยุบลสาย	
สวาสติท้าววางวาย	พระชนม์
๑ ท้าวทั้งสามก็ทรงวิตกฤทัยทน	
โศกซำพิบากจน	พินาศ
๑ การก่อเกื้อวโรพิญาณจะบาราช	
จักสุญตรระกุลชาติ	พุทธัง
๑ สัตว์ทั้งหลายจะไหว้กระแสนกลาง	
สงสารนिरาชทาง	นิพาน
๑ หนึ่งโสรคเทพยูเจ้าทั้งปวงก็จะประหาร	
ด้วยพจนสามารถ	ดำเนิน
๑ สามเทพฟังวรเทพกล่าวยุบลเกรียน	
ยลชอบประนอมเศียร	ศรีโร
๑ รับบัญชาสิริสาธูเทพอิตตะโม	
สำแดงณภาโว	ตระบัด
๑ โดยเทพท้าวฤทธิเดชมี่พจนตรัส	
เสด็จสามคณะสัตว์	ก็ดล
๑ ทางสมเด็จจรรราชสุนทรพิมน	
เคยเสด็จประพาสนผล	ผลา ๑ ชะ ๑

๗. มรคา

ทาง ช่อง ถนน

๘. มฤค

[มะริก มะริกคะ-] น. สัตว์ป่ามีกวาง อีเก้ง เป็นต้น ถ้าเป็นตัวเมีย ใช้ว่า มฤคิ

อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑

๑ ^{๑๑} ปางนั้นอ่อนงศ์นาค	วรราชฉายา
ชยรินทร์นำมา	มัทรีไทยผู้รักดี
๑ เสรีจโดยดำเนินแสวง	ผลพฤษกษอันมี
เขตแคว้นพนาลี	ธ ก็เสาะละเลาะดง
๑ ทรงสอยกระซางชัก	ผลใส่กระเช้าลง
ลัดเล็มละลอกองค์	ก็ซำลักซำเลื่องหา ะ
๑ บังเกิดมหัศจรรย์	จุลาจลไกล
เพื่อเหตุบุญญา	ก็วิบัติดารเป็น
๑ ท้าวทิศพิศภาค	ก็ชะอุ่มชะล้อมเย็น
ลากกลางปรางเห็น	วิปริตแต่กรการ
๑ หลุทัย ธ หวาดหวั่น	พระกายสันตระดกदार
กระเช้าสาแหลกคาน	ก็วิจลพลัดกัน ะ
๑ ทั้งเสียงแลขอเคย	กรกุ่มก็หลุดพลัน
ทรงวิตกตัน	จิตรผิดประหลาดกลาง ะ
๑ พระเนตรซ้ายขวา	ก็กระเหม่นระริกวาง
ทั้งพฤษในกลาง	ก็อุบัติวิวัติกลาย ะ
๑ พรรณพฤษ์ทรงผล	ก็พิกลโหดร้าย
เพ็ล็ดพวงผการาย	ทุกกิ่งก้านกรการ
๑ ลางเหล่ากำหนดดอก	บ่มีทันระดูดล
ดาดเทพพิกลยล	ผลดกบ่เคยควร
๑ นางท้าว ธ รีมริน	ผลเล่มจะดระจร
สายันท์เย็นอ่อน	ชรอุมคลุมชะมัวไพโร
๑ แสงสุริยะโยดับ	ดลลับสุเมรุไลย
พลบค่ำ ธ ธิบจะไคล	จรสาวพระบาทมา
๑ พบพานมฤคราช	มทิตฤทธิ์เจสฎฐ
ปรีดเปรียงสำเนียงปรา	กภูคร์นสกัตทาง
๑ ฉายากระหนกนัย	หลุทัย ธ อางขนาง
หยุดยีนกำสตรวาง	สะอื้นร่ำรำพันไป
๑ มรคาทุราจร	กุกุ๊ยงขำงายไฉน
แล้วซำประจวบภัย ะ	จตุบาทภาธา
๑ ไ้อ์สองสุดาแม่	จะชะเง้อห้อยหา
สายันท์เคยมา	ประจำคอยจะมุงมอง
๑ คอยพรางจะเล่นโดย	จิตรชลทราวมหนองสอง
ฝุ่นทรายจะปรายกอง	วรกายจะมัวมอม

วณินฉันท์ ๑๖

๑ คือลูกนกทั้งคู่ควร	เข้าแม่แปรปรวน
ประเวศนาอาวรณ์	
๑ หาเหยื่อป้อนลูกตน	เหมือนอกเจ้าทน
พิบากด้วยจากมารดา	
๑ แต่เข้าค้ำเท่าสนทยา	โอร้อยเวลา
ทั้งสองสิ่งใดตามผลาญ	
๑ จึงบาราศวังเวียงสถาน	ไอยสุริยศงคาร
ทั้งญาติประยูรวงษา	
๑ สองเป็นเพื่อนไร้มารดา	อนิจจาธรรมา
พระกายด้วยแม่จำจน	
๑ แม่ลูกลำบากยิ่งดล	ประดาชทรพล
ได้ร้อยแลพันแสนทวี	
๑ ทุกวันเข้าเย็น	แม่มีความชื่นเปรมปรีดี
ด้วยเจ้าทั้งคู่คลายทรวง	
๑ ไ้อ้ฝันแม่นี้ใหญ่หลวง	หลากกลางทั้งปวง
อุบัติเปลี่ยนแปลงใจ	
๑ แม่มาหาสองหายไป	หาแห่งหนใด
บ่เห็นยุพาลาวันย์	
๑ อะะฝันมารดาอัศจรรย์	รอยมันเหมือนฝัน
กระบังจึงข้ามีลัง	
๑ เออโหรผลตุมกลิ่งกลาง	ดูองขวาง
ฉงนหฤทัยเทพี	
๑ นางท้าวกรรมแสงแสนทวี	รอยกรรมก่อนมี
มัทรีจึงเคืองเข็ญใจ	
๑ ฝันแปรแลพลางรำไร	โัสองทรมวย
ประพาสตำบลหนเฉลย	
๑ โอ์กัณหาแม่เอย	แม่มาเสวย
พระถันแม่เต่งเต็มทรวง	
๑ ที่เล่นเย็นเจียบหนักหลวง	จิตรแม่ระลวง
รลู่ละรึกสองสมร	
๑ มาหาแม่เถิดบังอร	อย่าให้มารดร
วิตกกำสรดโคกกา	

๑ โทษแม่ครัวเจ้าโกรธา	มากลาตเพลลา
อภัยอย่าเครียดคำรณ	
๑ สงสารท้าวเสวยทุกข์ทน	แสวงทุกตำบล
บ่ พบพระหน่อองพาน	
๑ ผินพักตรพิลาปแดดาล	ทรงเสียมขอคาน
แลหาบผลาผลจร	
๑ เถิงอาศรมบทวร	ปลดปลงหาบคอน
ในที่สำนักโรงฉัน	
๑ ตระบัตร์ลีลามาวลัน	ถึงถวายอภิวันท์
สมเด็จจบพิตรภรรดา	
๑ พलगฟายอสุชธารา	ทูลถามกิจจา
ด้วยสองตรณนิฤมล	
๑ สรวมชีพข้าบาทยุคล	ฉันไคไปยล
ยุพาทั้งสองสายใจ	

กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘

๑ ^{๒๘} ข้าแต่่นฤเบศ	ขอทูลตามเหตุ	กาลเกิดกลไฉน	
สองหน่อน้อย	นารถประภาชทิศโดย	หาแห่งหนไหนไฉน	เขตแคว้นอวาษา
๑ กาลมัทรี	คืนสุรภูมิ		ยลสายสวัสดิ
เล่นเล่นบันเทิง	รินเริงใจนารถ	พलगคอยขาบาก	จงถื่อจกรม
๑ วันนี้หลากหนัก	โอสองสุทรักษ์		ขาดคอยเสวยนม
ข้าหอนการรบ	วันสองทรามเซย	อูระระบมเกรียม	กรมทางวาย
๑ คีนชานิมิต	อัศจรรยวิปริต ^๙		ข้าได้แถลงถวาย
แต่นารถกษัตริย์	ท้าวตรัสทำนวย	สุบินบรยาย	เป็นปัจฉิมมา
๑ ขอทรงเมตตา	อย่าให้ลีลา		เล่นใกล้ภูฏี
๑ ทูลพलगร่ำไห้	ชลเนตรหลังไหล		ร่ำไรโศกา
โอลูกรัก แม่	กัณหาชาลี	หนึ่งให้ชนนี	พีไลรำจวญ
๑ แม่มาแต่เยาว์	เคยได้เสวนา	สุนเสียงสองสงวน	
ทรงจำเรียงรับ	ถ้อยทอขับควร	ผสานสำเนียงนวล	แจ้วเจื้อยกล่อมกลม

๑ เสียงสองซ้ำเรื่อย	แม่ฟังกลัยเนือง	ชูชื่นอารมณ์
ทรงเสียงสกุณา	กาไกรระงม	สาธิตา ^{๑๐} รารมย์
๑ แก้วโกกิล่า	แขกเต้า ^{๑๑} มยุรา ^{๑๒}	โนรี ^{๑๓} เบญจวรรณ ^{๑๔}
แขวงขวานกระสา ^{๑๕}	กระทา ^{๑๖} เขาชั้น	นางนวล ^{๑๗} อัญชัน ^{๑๘}
๑ ฝ่ายฝูงมฤคมาศ	รองกองอาวาช	ต่าง ๒ เนื่องนัย
ลมังคมาศ	ผกาผาศคลาโคล	พานรองก้องใน
๑ เสียงสองเยาวเรศ ^{๒๐}	กับสัตว์ต่าง	ประนงสำเนียง
คฤการมหรสพ ^{๒๑}	ตลบทฎเสียง	อื้ออึ้งหนึ่งเพียง
๑ วันนี้สังต์ ^{๒๓} เย็น	อาศรม ^{๒๔} วายวัน	สุรเสียงกুমาร
เย็นทั้งเสียงสัตว์	สังต์เจียบทั้งสุเทน	คฤษาชากร
๑ โอนวยนารรถ	ฤเจ้าประพาส	พินาศวายุขนม
ด้วยภัยอินทรี	อันบินเบื่องบนเวหามา	ฉวยฉาบคาบไป
๑ กินเป็นปักษา	โอแม่มรณา	จงประจักษ์ใจ
ขอแม่พานพบ	พราศสพทรมวย	เกศกายสิ่งใด
		สักสิ่งสำคัญ

-
๑๐. สาธิตา นกขุนทอง, นกสาธิตา. ชื่อเครื่องรางชนิดหนึ่ง เป็นตะกรุดดอกเล็กๆ อมไว้ในปากว่ามีสรรพคุณทำให้คนรัก.
๑๑. แขกเต้า ชื่อนกปากจุ่มเป็นขอชนิด
๑๒. มยุรา นกยูง
๑๓. โนรี ชื่อนกปากขอ คล้ายนกแก้ว ตัวมีสีสันสวยงาม
๑๔. เบญจวรรณ นกแก้วขนาดโตมี ๕ สี
๑๕. กระสา ชื่อนกขนาดใหญ่ ปากใหญ่แหลมยาว คอ และขายาว เวลาบินคอ และขาจะยืดตรงออกหากินเป็นฝูง
๑๖. กระทา ชื่อนกขนาดเล็ก ที่เป็นวงศ์เดียวกับไก่ฟ้า รูปร่างคล้ายนกคุ้มตัวกลมป้อม มีลายเป็นจุดกระตามตัวปากแหลมแข็ง หางสั้น ชอบเดินหากินตามพื้นดิน
๑๗. นางนวล ชื่อนกขนาดใหญ่ ลำตัวอวบหนา ปลายปากแหลมหรืองุ้มเล็กน้อย ส่วนใหญ่ขนสีขาวและเทา ปีกกว้างใหญ่ บินโฉบจับสัตว์น้ำเล็ก ๆ ตามผิวน้ำ
๑๘. อัญชัน ชื่อนกหลายชนิดในวงศ์ Rallidae ลำตัวสั้น ขา และนิ้วตีนค่อนข้างยาวเพื่อให้เดินหากินบนพืช น้ำโดยไม่จมน ขณะเดินชอบกระดกลำตัว และหางขึ้นลง.
๑๙. จักจั่น ชื่อแมลงจำพวกหนึ่ง มีหลายขนาด หัว และอกกว้าง ลำตัวเรียวเล็กไปทางหางยาว
๒๐. เยาวเรศ นางกษัตริย์ หญิงสาวสวย
๒๑. มหรสพ การแสดงหรือการละเล่นต่างๆ ที่จัดขึ้นเพื่อความรื่นเริง
๒๒. ประโคม โหมโรง, บรรเลง, เล่นดนตรี
๒๓. สังต์ เจียบ, สงบ
๒๔. อาศรม ที่อยู่ของนักพรต

วสันตดิถีฉันท์ ๑๔

๑ โดยแม่สังเกต	เสียใจเห็นเหตุ
ทุกสิ่งสรรพสรร	รอยสอง
๑ ยุกินทร	สุดสิ้นชีวิต
แม่น้แท้เที่ยงทัน	จึงเจ้าสุญ ^{๒๕} ไป

กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘

๑ ว่าพระปิ่นปก	ฤสองทารก	นอนเล่นภายใน	
อาศรมแต่เย็น	เคลือบเคลนหลับไป	ข้าบาทสงสัย	หลากใจเจียนจน
๑ ฤบาทบงคต ^{๒๖}	ตรัสใช้โอรส	ทั้งสองนิฤมน	
นำเทวสารราช	ทูลบาทบุคคล	จอมภูวดลทล	ไอยการาชินทร
๑ โออะหนึ่งเล่า	พระผู้พานเกล้า	แต่จากธาณินท์	
ยอมโปรดปรานี	มัทริยลยิน ^{๒๗}	กับสองยุพินกร	รักดีโดยภัย
๑ บัดนี้ผู้บาล	หวั่นเอื้อนโองการ ^{๒๘}	รับตรัสไซ	
คดีร้าย	ด้วยสองสายใจ	มันยิ่งขึ้นไป	ฉันได้อัจจรรย

วณีนีฉันท์ ๑๖

๑ ^{๒๖} นางท้าววันทษจาบัลย์ ^{๒๙}	พิไรรั้ารำพัน
พิราบพลางคมทูล	
๑ ทุกคนครานี้อาตุร ^{๓๐}	ร้อนในอกอูน
ผะผ่าว ^{๓๑} แลมโถมทรุดโอ	
๑ แสนวิชากายนุช	ด้วยธิดาบุตร
ประจักษ์อุราอาวรณ์	
๑ ซิพข้าบรีจากผู้ทรง	เห็นจักเป็นมร
พินาศสุญสิ้นแท้	
๑ เพราะพระมิโปรด	ปรวนแปรพรพักตร์ เลงแล
แลหนึ่งบ่พรองพรายคำ	

๒๕. สุญ	หายไป
๒๖. บงคต	ทิวงคต ไปสู่สวรรค์, ตาย,
๒๗. ยลยิน	สิ่งที่มองเห็นและได้ยิน
๒๘. โองการ	คำสั่งดีสิทธิ์
๒๙. จาบัลย์	ร้องไห้คร่ำครวญ, สะอึกสะอื้น.
๓๐. อาตุร	เดือดร้อน, ทนทุกข์เวทนาทั้งกาย และใจ
๓๑. ผะผ่าว	วูบๆ วาบๆ, เป็นคำประกอบคำว่า ร้อน

๑ ทุกซึ้นนั้กันเองหญิงกำ พิบาก ^{๓๒} เป็นสองพากพูน	เรีบรมนจิตรจำ
๑ อุบไมยเหมือนชายอาตุร ในทรวงแลเจ็บจาบัลย์	เกิดวันโรคน
๑ พิศกำเรีบรมนรันทต ชีวิตจะม้วยด้วยผิ	ปีบชาติชีวัน
๑ หนีชายหนึ่งรายราวี ก็แผลงด้วยปิ่นเล็ดฎ	อิจฉาบาบิ
๑ ตั้งต้อยผู้ชายซาจือ จะม้วยชีพิศรอนๆ	พิศเผ่าคลุมคฤ
๑ เจ็บนั้สองฝ่ายอวารณั แลทุกซึ้นนั้เป็นสองสถาน	ตั้งข้าภุธร
๑ จักเป็นข้าบาทบพมาร นั้เห็นจะสิ้นสุญใจ	ไปภายนานาร
๑ ด้วยทุกขเวท ^{๓๓} เหลือใจ คติให้แจ้มโน	ถ้าท้าวบมิไซ
๑ เห็นชีพะจะจากกาโย ประจักในเป็องบาทา	ในบังอรุโน

วสันตติลกฉัณฑ์ ๑๔

๑ ^{๓๔} ปางนั้บพิตรทั้ง กระแลงสะอั้นหญัยปรา	พจนารถ ^{๓๕} ฉายา รักด้วยพระนอบน้อม
๑ แม่เรตราตรีสรั้บุคลแด นองท้าวจวิตัตตความ	วรราชนงคราญ ดุจเทพทำร้าย
๑ ท้าวตรีดำริกิจดี แห่งโลกพระรุจตรทาร ^{๓๕}	กัลอันประหารผลาน ทุจนั้นเคล็อนคลี่
๑ สิ่งใดจะเจ็บจิตรสตรี อ้อแต่คตติบุรุษธา	แลจะมีในโลก รุณโทษหวงหึ่ง

๓๒. พิบาก	ผล (ผลแห่งกรรม)
๓๓. ทุกขเวท	ความรู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจ
๓๔. พจนารถ	ใจความ หรือเนื้อความของคำพูดนั้น
๓๕. ทาร	การยกให้เป็นทาน

๑ เห็นแท้ก็แปรวิมล ^{๓๖} ภัคฺตร	กสตุพิโรธริง
แล้วตรัสดำรัส เสาวนา ^{๓๗} ถึง	ยลแยมอุบายกล
๑ เจ้าไซร์ธิดาบรมนาถ	มัทราชโสพล
กอบด้วยเกียรติยศฤทธิพล ^{๓๘}	บริวารสาสม
๑ หนึ่งเจ้าก็มีพิริยภาพ	วรสุนทรารมย์ ^{๓๙}
ทรงเบญจลักษณ์ ^{๔๐} อันอุดม	ศิริหญิงสตรีไตร
๑ โลกสี่อระบือกิติพระนาม	ยศศักดิ์ก่อนไต่ล่ยะ
เรียกไสกยลฤทัยใน	นุชนารลแต่เดิม ะ
๑ บางจากบุรินทร์พิศาล	วรราชเทพี ^{๔๑}
สุรเสียงสนมบัติ ะ	ดำเนินเค้น
๑ เป็นเพื่อนพเนจรวิบาก	คุณขวบลำเภาเพ็ญ
ตั้งใจงานพระนุชเป็น	อัศเรศเอกองค์
๑ เป็นเพื่อนบำเพ็ญศีลวรา ^{๔๒}	วรโพธิญาณ ^{๔๓} ยงค์
สิบทรางสมภาร ^{๔๔} นิตรปลง	จิตไว้ในพระทัยนาง ะ
๑ หอนแจ้งคตีกุลอุบาย	ในจิตจรจิตจาง
ครั้นเฝ้าก็ฝากบุตรวรงค์	ทุกข์พลางพิรากล
๑ ทำทุกข์เสรีจรรย์มัยเปรม	ฤทัยนฤมล อยิม
พลางก็รับบทจร	อันพฤษัยนิยวน
๑ แม่ชาติบุรุษ	ก็บ่แจ้งกระแมนวล
หากเรามีจิตประมวล	กลทราบคตีกล
๑ เออธรรมดาพณ สิงขร	บ่มีทรางนีนราชชล
หนึ่งวิทยาทรมล	ดลต่างคนคลา
๑ หนึ่งพรานพเนจรทุเรษ	วันเวษพนาทวา
นักสิทธิทรงคุณวิช	จรเล็มผลาหาร
๑ แม่ท้าวจักประทุษลา	มักลงงนิฉาจาร ะ
คฤใครจะยลกลยุทธการ	ประพฤติอัปมงคล

๓๖. วิมล	ปราศจากมลทิน ไม่มีตำหนิ ไส สะอาด บริสุทธิ์
๓๗. เสาวนา	การได้ฟัง
๓๘. ฤทธิพล	อำนาจ
๓๙. สุนทรารมย์	สุนทร(ดี) + อารมณ์ อารมณ์ดี
๔๐. เบญจลักษณ์	หญิงมีลักษณะงาม ๕ ประการ คือ ๑. ผงงาม ๒. นื่องาม (คือ เหวือกและริมฝีปากแดงงาม)
๓. ฟันงาม ๔. ผิวงาม ๕. วัยงาม	
๔๑. เทพี	นางฟ้า
๔๒. ศีลวรา	ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วอันทำไว้แต่อดีต
๔๓. โพธิญาณ	พระปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
๔๔. สมภาร	พระที่เป็นเจ้าอาวาส

ภาพยี่สุรางคนางค์ ๒๘

๑ หนึ่งพฤษ์^{๔๕}มีผลก็กลาด ปมีเกือบขงายพล ปริงปราง^{๔๖}มะชาง^{๔๗}ผล
อนันนอเนกดาชดา^{๔๘}ะ โดยครวณุมัทธิจรเก็บ ผลพฤษ์คีนคลา แต่กาลยงวันทิวา
ก็จะได้ พอครันวัน

วสันตติลภฉันท์ ๑๔

๑ นี้เนื่องจจรแสวง ผลไม้อันหวานมัน
ชอบเชิงอัชชาภิรมย์ฉัน มธุรสโอชาชม
๑ ป่าไกลยลอันผลก็ต่าง บมีเคยประสบบสม
พึงพบก็ยามจิตภิรมย์ ธก็เทียวประภาษเพลิน
๑ เข้าคงทพิพากรก็ดับ รัศมีศรีเหิน
ใครเลยจะเหมือนนุชดำเนิน พณ^{๔๙}พฤษ์^{๕๐}หลิบหลัง
๑ ปองหญิงอันมิจิตรสุภาพ บุตรमारแลผัวยง
เหมือนเจ้าเข้าจรวง บุตรชามีคูครอง
๑ มาทแมนจะมีกิจครไร จิตรเขากัตรีกครอง
อาลัยรักบุตรแลปอง พรรดาจะมาพลัน
๑ นี้ช่างกระไรเหตุยเจ้า จรชมนพมวัน
สืมเพื่อนกุฎีแลบุตรอันอรบาท
๑ วรรณชนอไทย ท้าวหอนตรัสไซ
คิดนิงนาน

ภาพยี่สุรางคนางค์ ๒๘

๑ นางเร้งอาตุร เศร้าโศกเพิ่มพุล ทุกข์หญิงกรการ
ยอกรอะพิราษ ลานารรถผู้บาล กรรแสง^{๕๑}ประปราน พิโรยร้าหา
๑ ด้วยแสงสครีทร ส่องสว่างอากาศ^{๕๒}
แต่ยามสนธยา เกือบเทพวโร วรรณฤกษ์กอง

๔๕. พฤษ์ ต้นไม้
๔๖. ปริงปราง เป็นผลไม้พื้นเมืองของประเทศไทย
๔๗. มะชาง ไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่
๔๘. ดาชดา มากมาย, เกลื่อนกลาด, มีทั่วไป
๔๙. พณ พนา ป่า แนวป่า
๕๐. พฤษ์ ต้นไม้
๕๑. กรรแสง ส่งเสียงร้อง
๕๒. อากาศ พระอาทิตย์

๑ ๖กัตรีส.....	มัตุรชบรรพชนปอง
อนุเคราะห์สำนอง	แลสำเนียงประภาษ
๑ อุปมงคลเหตุ	ประกาศวรราช
บุตรจึงวิปลาส ^{๕๓}	แลบ่ยลกลโดย

ภาพย์สุรางคนางค์ ๒๘

๑ ^{๒๘} ช่างไทยเทพี	สมเด็จพระมัทรี	ศรีสุนทวิไลย
บังคมทูล	อยู่ในศาลา	มาสวนดวงกลเสน่ห์
แลหาย	แลทุกทิวา	กำลังกำสรวนหัว
		กลไครจะเชื้อฟ้ง

วสันตติลกฉันท ๑๔

๑ โอเออวิบากบุตรโพน	สวนองค์พิณราชวัง
มาตั้งสมาธิวิริยง	ผลพรหมจรรยา
๑ เพราะอนาถบ่หอนมี	พลพรรคโยธา
สิ้นเดชสิ้นฤทธิ์วรา	ทำมาแต่เดียวดาย
แม้เรายังสุขสบาย	จิตในไครวอน
๑ พระเศียรสิโรรมัทรี	ก็จะพินาศ
เพราะด้วยพระแสงซันอร	ชีวิตท้าวประไลลาญ
๑ ท้าวตรีศดำรัสกิจยุบล	กลไไว้เป็นโหวหาร
โลกิจเพื่อจะห้ามสุขุมदार	ทุกซ์ท้าวโศกศัลย์
๑ เสด็จท้าวหนึ่งปมีดำรัส	กลเคียดคำหนึ่งธรรม
โทษซึ่งมาปวิวรร	ดลต่อพระสนธยา

วาณีนีฉันท ๑๖

๑ สวนไทยมัทรีราชกานดา	สวนพจน์ษา
ธมีปัญญาประมาทองคำ	
๑ ห่อนได้เคียดเคื่องดำรงปลง	ฤทัยวรองค์
รับใสเศียรลงตาลปัตร ^{๕๔}	
๑ คล้อยคล้ายโทรมนันสงค์	การจก็มีพจน์วิฐาน ^{๕๕}
สนองสารพระมารดา	

๕๓. วิปลาส คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ, ผิดปกติไปในทางเสื่อมผิดจากที่คิดเอาไว้จากหน้ามือเป็นหลังมือ

๕๔. ตาลปัตร การจัดแจง การทำ กฎ เกณฑ์ ข้อบังคับ

๕๕. วิฐาน มีความผิดปกติด้านจิตใจอย่างรุนแรงจนไม่สามารถอยู่ในโลกของความเป็นจริงได้

๑ โทษาข้าบาทบริ	จาสหัสคลนา
รวมชีวิตมาอภัยโทษ	
๑ ท้าวปรีภษาณูชไป	โกธดลจิตพิโรธ
เวรพี่บากโทษ	
๑ จำองนาน	ข้านี้ตรีรายก็แจ้งการ
บวรบุตรนฤบาล	ยลยูภาการแต่แพรงมา ะ
๑ สัตว์ขาไหวเทพหิมมา	วรทิพไฉยนา
สิทธิศักดิ์ดาพญาล ะ	
๑ นิ่งไสรยเสียงอึ้งคะนึ่งดล	พิตรสวนกรรยินตะลบกุฎิฎ
พยัคฆ์พิปัจครีหรือหรรษา	
๑ พยัคฆ์ยืนขวางบรรพทภาคลา	สศรีธรรจรอา
กาลจิงลีลาประจากทาง	
๑ หนึ่งเกิดอัศจรรย์ในชาซาง	ผลพิกลแลกลาง
เมฆเคลื่อนคลาตรอบทิศ	
๑ ข้าบาทหวาดหวั่นตะลึงคิด	ฤทัยวิจลจิต ^{๕๖}
ยลราพิชปรารมย์	
๑ ถึงสามกระสัตรในอาศรม	วิตกฤทัยปรารมย์
เทพทุกกรมแลอารษ	
๑ ใซ้ยทรทติดค่อมคิด	จิตรพิกลชบถ
ดุจพระองค์พจนอังการะ ะ	
๑ สัจข้านารถภูบาล	พิจนกิจนาร
แม่นพิรุธ ^{๕๗} รานชีวาวาศ ะ	
๑ ชึ่งโทษมาผิดกำหนดพลาด	บพิตรนรมนาถ
จงประทานราชโทษา	

อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑

๑ ^{๑๑} ช้างนั้นหมอนารถ	วรราชัมพีรี
อย่าทูลคตีบรา	ทรพิยโทษวิงวร
๑ ภูบาลบโปรดปรา	วิจนาประกาสอง ะ
ทเยนทรอาทร	ทุขทูลพระบาทบง
๑ แต่ข้าพระบาทเป็น	กริจานาราง
แต่เยาว์ทรง	บรรพชาวนาถถาร

๕๖. วิจลจิต แสดงกริยาว่ากระทำผิดมาแล้ว, มีอาการน่าสงสัยว่าต้องกระทำผิดมา

๕๗. พิรุธ ไม่ยืนต้นขนาดกลาง เป็นพุ่มทึบ ผลยังไม่สุกมียางสีขาว รสฝาด แข็ง เมื่อสุกจะนิ่ม หวาน ไม่มียาง มีเมล็ด

๑ ห่อนเคยพิโรธ
เถิงเพียงประมาทมาร

ข้าบริพาศนาการ
กลหนีบมิเลย ะ

ภาพยยานี ๑๑

๑ ช้างจากบุรีรัมย์
โปรดปรานกัถานเฉย
๑ ยามทำวธกไย
เบ็ดแต่มีตรีตุ
๑ ภัคดีอุสาห์
แสวงหาผลาผล
๑ อินทรีก็สูบเสา
ศรีสิทธิสารรวมอา
๑ เวรทำวอัมกา
วาชำมัทรีทาน
๑ วันนี้มีตรีเก็บ
อินจันท์ผวาด
๑ กล้วยกล้วยสวายหวาน
ขวิดคว่ำตมตมแดง
๑ ขอนหนึ่งแลเผือก^{๖๐}มัน^{๖๑}
ฝักบัว^{๖๒}กระจับ^{๖๓}สด
๑ ขอทำวคำรัสเรียก ะ
มาเลลูกผลาหาร
๑ แลเจ้าโดยทรง
ย่างเยื้องกระยับไกว

สนมโดยพระองค์เคย
จิตรหอมตระตัญ
บ่ มิโดยเป็นเพื่อนผู้
บ่มีได้ก็โดยดล
กตเวทิตานทน
ปฏิบัติอยู่อตรา
ฉวีบ้างไรรา
รมย์ภัคดีอาจารย์
รุธุภายโปรดปราน
ทุกข์เพื่อนพิพาศนา
ผลพฤษณา ๆ
แรมดุกลมเตื่อแดง ะ
ต่อจบจุดแลรากแดง
แลละมุด^{๕๘} พุทรา^{๕๙}สด
ขมันชั้น^{๖๒}สำหรับบด ะ
สรรพสิ่งกระการหวาน
บุตรีสองสุภาภาร
แลเสวยสว่างใจ
บุพพติมาลัย
กรกรายสหายารับ

๕๘. ละมุด ไม้ยืนต้นขนาดเล็ก ผลมีเมล็ดเดี่ยว ผิวเรียบ ส่วนใหญ่ผลสุกจะเป็นสีเหลือง ยกเว้นบางพันธุ์ที่เป็นสีแดงเข้ม มีทั้งพันธุ์ผลเล็กและผลใหญ่
๕๙. พุทรา พืชล้มลุกเช่นเดียวกับบอน ต้นตรง ไม่มีเนื้อไม้ มีหัว ใช้ส่วนหัวรับประทาน ส่วน ใหญ่นิยมนำมาทำเป็นแกง แปะจากเผือกรับประทานทั้งเป็นอาหารหลักและอาหารว่าง
๖๐. เผือก พันธุ์ไม้ต้นขนาดย่อม เป็นพืชหัวชนิดหนึ่ง ใช้หัวทำแปง เป็นพืชอาหารที่สำคัญ
๖๑. มัน ไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง เหง้ามีกลิ่น รสเผ็ด ใช้ประกอบอาหารและทำยาได้ มีเหง้าอยู่ใต้ดิน เนื้อในของเหง้าเป็นสีเหลือง มีกลิ่นหอมเฉพาะตัว มีสีเหลืองเข้ม
๖๒. ขมันชั้น ไม้้ำหลายชนิด มีเหง้ายาวทอดอยู่ในตม ใบเป็นแผ่นกลมมีเหง้าสั้นอยู่ในตม ใบเป็นแผ่นกลม ขอบเรียบหรือจักอยู่ชิดกันเป็นกระจุก ก้านใบและก้านดอกอ่อนไม่มีหนาม ใบลอยอยู่บนผิวน้ำ ดอกโผล่ขึ้นพ้นผิวน้ำ
๖๓. ฝักบัว ไม้้ำชนิด ขึ้นลอยอยู่ในน้ำโดยอาศัยก้านใบเป็นพุนในทำนองผักตบชวา ฝักแก่สีดำแข็ง มี ๒ เขา คล้ายเขาควางเนื้อในขาว รสหวานมัน
๖๔. กระจับ การเดินทางไปในป่า

๑ สองทรงประสานเสียง	สระแก้วสำเนียงรับ
หัวเรื่องเจ็ยรับ	จิตท้าวเฮ้อบังไห้
๑ ซิ่งท้าวประวัติเถิง	วรวงศ์ทั้งหลาย
ทุกวันสบายคลาย	ทุกข์สองขนองนัย
๑ ครั้งนี้มีเพื่อน	ทุกขเวทนาโน
แต่สองในวัย	แลมัทรีเป็นสื่อองค์ะ
๑ โอโองพระทรมสวัสต์	ชนนีนิราศดง ^{๖๕}
เก็บผลผลกลาง	จิตฝากทุกสิ่งอัน
๑ มาแม่จะสี่สิ่ง	วรวงศ์แจ่มจันทร์
จับบทขมมันซัน	สำอองสองสุดาพงา
๑ แม่เคยบรรเทาทุกข์	เพราะพระกุมาร
ชื่นชมภิรมย์	จิตคอยคลายระบมกรรม
๑ ฤสองเจ้าไสยาสน์ ะ	ในภูภิสำราญรมย์
เอะผิดจะบรรทม	ประณยามเคยควร
๑ ทางท้าวพิไรล้ำ	กรรมใดประจบจวน
กรรมแม่กำสรวลครวญ	เทวหยาบเห็นศรี
๑ รอยชาติแพรงแม่	บริภาษประมาทชีย ะ
พราหม์พฤษ์ที่	อันมีศีลสดับธรรม
๑ บาบนั้นบำรุงล้าง	บุตรจากพระอรุณ
ทนทุกข์จาบัลย์	กลเพื่อเพราะเวลา

กาพย์ฉบั้ง ๑๖

๑ ท้าวทูลถามไทยภรรดา	ด้วยโอรสา
ธิดาสองสุญโฉน	
๑ ขอตรัสให้ข้าแจ้งใจ	ทูลเท่าใดๆ
พระบาทปมิบรรชา	
๑ นางนารถยิงเศร้าโคก ะ	บังคมคินลา
ทุเลศแสวงหากุมาร	
๑ ทือเจ้าด้วยเล่นสำราญ ะ	เลาะเสียบทุกสถาน
แลกรูตระโกนเรียกห่า	
๑ ถึงต้นว่าโณสารท ะ	หยุดยืมทัศน
ก็ล้ำรำพรรณกำสรด ^{๖๖}	

๖๕. ดง ป่า, ป่าไม้, ป่าที่มีไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น,

๖๖. กำสรด สลด, เศร้าโศก, ร้องไห้, เศร้าหมอง

๑ เอ็นดูฎาปราภฏ ชรอุมเป็นภุมคณัต	กึ่งก้านชอยชด
๑ ร่มชิตพรรณแสไตรตรัส แลวายุเรื่อยรีนรมย์	เพียงเพดานตัด
๑ เจ้าเคยมานั่งนอนชม แลฟังสกุลภาษา	เล่นชมชวน
๑ แล้วยทรงชิงชา..... ลดวาลัยเกี่ยวกิ่งไชร้	รุศฉายา
๑ ซาลีชานองแกว่งไกว ก็ร้องฉวันไหว้วอน	กัณฑ์ทกใจ
๑ ทิเลนเห็นรอยบรรจง ทุเรศตำบไลหนนอ ะ	แต่สองบังอร
๑ เห็นสการอุทยานฝั่งพ้อ ล้อมสุคนธ์เรณู ะ	ดวงดอกลอ
๑ ซ่อนกลิ้งส่งกลิ้งขึ้นชู ผกาแลตูมเบ่งบาน	ลำदानาดดู
๑ พุดจีบพุดทราพุดตาน กุสรุมพสร้อยเกศรา	บุณนาคโรยราน
๑ นางแย้มยี่โถโยทะกา ^{๖๗} ยี่สุนกุหลาบมลิย	แก้วกุนจำปา
๑ สายหยุดพุทธชาติสารภี แลปีบสุกรรณิการ ^{๖๘}	แก้วกุนจำปี
๑ เจ้าเคยเด็ดดอกกุมลา ทั้งสองเป็นนิจนิรันดร์	ทรงแซมเกศา
๑ ท้าวเสด็จเที่ยวถึงขอมจันทร์ ชลาแลเปี่ยมบีมสะ	โบทขรณี ^{๖๙} อัน
๑ นาๆประทุมมาบานฉะกะ ^{๗๐} ทั้งห้าประการแปมปน	ตูมตั้งระตะ
๑ ภุมเรศ ^{๗๑} กลั้วกลิ้งสุคนธ์ วะว่อนในสะดาชเตียน ะ	เกสรโกมล

๖๗. โยทะกา ต้นไม้ชนิดหนึ่ง, ต้นคัตเค้า

๖๘. กรรณิการ์ ไม้ยืนต้นใบคาย ดอกหอม กลีบขาว ก้านดอกสีแสด ไข้อย้อมผ้า

๖๙. สระบัว โบทขรณี

๗๐. ฉะกะ ระกะ

๗๑. ภุมเรศ ภูมรา, ภูมริน, ฝิ่ง, ภูมร, แผลงฝิ่ง, แผลงภ

๑ มีหม่อมจ้าววายเวียน	สร้อยช่าปากเพียร
กระแหสวายหางแดง	
๑ เนื้ออ่อนซอนชะโตเผื่อแผง	แมลงภู่ว่ายแหง
กระตักกระหนกหนักแล้ว	
๑ บ้างดำโบกหางผูกหัว	หวายคลายเห็นตัว
แลนาก็ไสยศรีฉันท	
๑ เพลาชายแสงสายัณฑ์	เจ้าเคจรจรัล ะ
ประพาสมัจฉาชมชล	
๑ แล้วยเก็บโกบุตรอุบล	สัตว์บังจงบกล
นี้ประดับทัดทรง	
๑ บ่มีสบสองราชองงค์	โศกเศร้าพิศวง
พิลาปดำเนินแสวงอร	
๑ เสด็จบนเงื้อมสิขร ะ	โตรก ^{๗๒} ตรอกชอกซอน
ทั้งห้วยระหาญเหวมา	
๑ แลขึ้นต้นบลพุ่มพุกษา	ชาฉัดฉายา
ธก็สอดพระบาทคลาดคล้าย	
๑ หยางเยียบหนามในเกี่ยวกาย	กรเป็นลิวลาย
เจ็บไปปู้รู่สีกตน	
๑ ตาตรองชาดจ้องแขวนบน	รำหนามกุ่มพน
ปดิษคำหนึ่งอาลัย	
๑ แว่วเสียงท้าวตอมคูไป	บ่มีเห็นสองไทย
ก็ขึ้นสำเนียงเรียกรน	
๑ นาๆ ปักขาจับบน	พุกษาต้นตน
ก็รองประตุงไ้ถ้าม	
๑ เพลาหลวงตติยยาม	ไ้ไ้เถื่อน ^{๗๓} เดือนตาม
กำหนดรงาวสับวาร ะ	
๑ ท้าวเทียวถึงจงบกรมสถาร	ซึ่งสองกุมาร
อันเคยมาคอยมารดา	
๑ สายัณฑ์ ^{๗๔} แม่คอยคืบคลา	เจ้าเห็นโคกา
ก็เหนี่ยวกระเช้าชวนกัน	
๑ แม่ปลิดผลปลอกป้อนปัน	อุ้มกัณฑ์หาพลัน
แลปลอบประโลมจูบพลาถ ะ	

๗๒. โตรก ลึกชั้นลงไป

๗๓. ไ้ไ้เถื่อน ไ้ไ้ป่า

๗๔. สายัณฑ์ เวลาเย็น

๑ วันนี้หอน ^{๗๕} เห็นดุจช้าง	ก่อนโออาจนาง
ฤสองเสด็จทิศใด	
๑ โอแม่ฝันร้ายหนักใจ	กริวฯ หฤทัย
จะไปพร่ำสั่งสอน ะ	
๑ เห็นไกลในเนตรผู้ทอน	อย่าพากันจร
ประพาสาไปไกลกุกฏี	
๑ รำพลางทางทรงโสกี	ท้าวทอดทฤษฎี
แลลซึ่งเครื่องเหลนหลาย	
๑ สมเสด็จบิตุเรศฤสาย	โปรดนั้นดินทรายะ
มฤครูปเสื่อสิงห์	
๑ โคคชอัศตรมหิงส์ ^{๗๖}	แพะแกะกระทิง
บรรจงประทานสองสมร	
๑ เครื่องเล่นยังเรียงสลัปลอน ะ	ไอ้อรบังอร
สถิตตำบลหนใด	
๑ ท้าวทรงโหม่นสอาลัย ะ	อสุชลหลังไหล
แลครวญกระเวียนวงหา	
๑ ทือสีลาดาษดา	สองเจ้าเคยมา
ประพาสาสุกรรณรายเรียง	
๑ โคนจามยุลมะมายเมียง	พอลอเคียง
ดูงามแลหงษ์หรรษา	
๑ แยกเต้าเบญจวรรณสาธิตา	ในเรษัตวา
คณาประมาณทางพวรรณ	
๑ ต่ายเต็นเล่นโลยชมกรร	ชมดเหม็นขรขรร
แลแหลมกรีเสียมแซมขน	
๑ ไอ้สองทราวมเสน่หั้นฤมล	เหตุไต่ไป
สำนักนี้เคยชมสัตว์	
๑ หนึ่งกันชนนี้เคร่งครัด	ศรีสย้อยยัก
เพราะพนกำหนดสองเสวย	
๑ ไอ้สองทราวมเสน่หั้นฤมล	เหตุไต่ไป
สำนักนี้เคยชมสัตว์	
๑ หนึ่งกันชนนี้เคร่งครัด	ศรีสย้อยยัก
เพราะพนกำหนดสองเสวย	

๗๕. หอน เคย

๗๖. มหิงส์ ควาย

๑ โอโอะอรลุกแก้วแม่เอ๋ย บรรเทาวิตกอาตุร ^{๗๗}	มาให้แม่เซย ะ
๑ หลงชิงคชสั้นสูญ เสจเสวยสวรรคา	พระชนมายุ
๑ จิงหาหายชราภายา จะคาดพินาสตายตาม	ชิพิตรมารดา
๑ ^{๗๖} บ้างวรราชม์ทรี จรดลพ่นภมบริเวณวรวงค์	ศรีสุนทรทรงนาม
๑ บมีภารพบที่อเอา ทุกซ์บมีจิตปลงชีวิตมวยมรณารถ	รฐีให้ยธกัทรง ะ

กาพย์ฉบั้ง ๑๖

๑ ธกับายบทยัง สมราชกิจจุล	วรอา วรบาทบรมพิตร
๑ ปักทงคัณรนารถ มิตรภาพกรนิฐ	ธิบดินทร์บรรพชิต ปฏิบัติพระองค์
๑ อูระโนปริจา กิจการกุฎิสงฆ์	จรสุรพฤกษพงษ์ ชลฉรรธกัหา
๑ วรกุลกักอง พิทธิพรหมจรรยา	วรโชติประภา ธสมาวธิวิสัย
๑ ธกัยลนุชหาย ธกัเออินรัชไชย ะ	ผลพฤกษัครไร วรโอถพิปราช
๑ นุชเนองกัประทัง ผลจัดแลถวาย	กลเช่าจิตคลาย วรบาทยุค
๑ ธกัเรียกบุตรราช บริโภคพุดผล	ดีในถม สุขสรามชัติโย
๑ ขุนนีป มีไค พุทธิเทกวโร	จรนาอูทโก ะ วรกุลธกักอง
๑ ธกระ.....มีตรัส อนุเคราะห์สำนอง	มัตฺรุษพนปกป้อง แลสำเนียงประภาษ
๑ อุปมกคเหตุ บุตรจิงวิปลา ^{๗๘}	ประภาษวรนาช แลบ่യാกลโดย

๗๗. อาตุร เตือดร้อน, ทนทุกขเวทนาทั้งกายและใจ

๗๘. หอน ร้องเสียงยาวโหยหวน

ภาพยี่สุรางคนางค์ ๒๘

๑๒๘๑	๑	ช้างไทยเทพี	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	ศรีสุนทรวลัย	
บังคมทูลบาท		บรรดาชนไทย	ท้าวทองศรีสุใจ	กิติหนึ่งนาน	ะ
	๑	นางเรงอากุล	เศร้้าโศกเพิ่มพูน	ทุกข์หญิงกรกา	
ยกอกระพิราษ		ลานารถผู้บาล	กรรแสงประปราน	พิโรร่าหา	
	๑	ด้วยแสงสครีทร	ส่องสว่างอารมณ์	แต่สนธยาเกือบ	
ไกลแสงทอง		เรื่องรองโสภา	เที่ยวทบทวนหา	ทุกแห่งสพสถาน	
	๑	สองเคยประพาส	บริเวณอवास	บรรพตพิศาล	ะ
ชั้นชอกโตรกตรอก		ตรอกห้วยเหวธาร	พุ่มพงดงตาล	ละเมาะ ^{๗๙} เสาะโดย	
	๑	สุรเสียงเรียกร้อง	เกริ่นกรายกู่ก้อง	กำลังแรงโรย	
แต่ท้าวคร่ำครวญ		รัฐจวนให้โหย	สองกรรกำโบย	พระทรวงดวง	
	๑	แสวงค้นจนจบ	แห่งไทรตลป	หมอบมองเร่งแล	
หาทุกตำบล		กรมลปรวนแปร	เพราะสองสวาทดิเส	ห่างหายพันเอน	
	๑	แต่ท้าวเที่ยวหา	แมจะคลณา ^{๘๑}	มรคา ^{๘๒} คลี ^{๘๓}	
เดินบรรณรต		โยชน์เตรเตรียน	โดยอรรธดำเนิน	ตำนานการกลอน	ะ
	๑	เสียงให้เรียกหา	แหบแห่งอวรา	เยือกเย็นอวารณ์	
หมู่พฤษไพโรฉัตร		สังัดดงตร	สรรพสัตว์นิกร	ชบเซาเหงาหงั้น	ะ
	๑	ท้าวไทเทเวศร์	ศรีขรขอบเขต	ยินสรรพเฉียวฉุน	
พิลาปะห้อย		โครกเศร้อาตุร	เพราะเมื่อตรุ่น	นางท้าวทุกทน	ะ
	๑	ฝ่ายจรรทรทรงกรฎ	รัศมีศรีสด	ลับพฤษพนสนท	
สังสารรันทต		ลาลดจิตรจน	ด้วยสองนฤมล	วิโยคจำไกล	ะ
	๑	ท้าวทรงกำสรด	ด้วยสองโอรส	รักรวมหญทัย	
หาหอนพบพาน		สถิตสถานได้	แดนศิษย์พิชใจ	หลากโออนิจจา	ะ
	๑	โอเจ้าเพื่อนไร่	แม่ถนอมทรามวัย	แต่พระเยาว์มา	ะ
จนจำเริญใหญ่		ภัยอันพาทา	คุงจากนครา	มาสู้นนยาก	ะ
	๑	ควรหรือวิบัติ	รอยกรรมกำจัด	ชาติโพนแม่พราก	
คณาไปฎก		วิหคคจำจาก	เพราะเวรวิบาก	นั้นมาตามผลาญ	
	๑	โออกอนิจจา	อาภัพห้ษา	จึงอุบัติการณ	
ก็ศรีดลสนอง		สองเสียงเยวามาลัย	ห้อนยาวยิษนาน	ดั่งนี้จำจน	

๗๙. ละเมาะ	ป่าละเมาะ, หมูไม้, ป่าเล็ก ๆ
๘๐. คณนา	นับ, คำนวณ
๘๑. มรคา	ทาง, ช่อง, ถนน
๘๒. คลี	ลูกกลม เช่น เล่นคลี โยนคลี
๘๓. บาทบงสู	ละอองเท้า

	๑ สุดให้สุดหา	สุดแสนเวทนา	สุดคิดจิตฉงน
หิวโหยโรยแรง	เหงือกแห้งอสุชน	แปลพัคตร์จรดล	คืนสู่กุฎิ
๑ ยอกรอภิวันท์	ถวายเป็นอัญชลี	ทรงสุรเสียงร้อง	
ทูลสารสวามี	โอนอบดี	คำเดียวสุดเสียง	
๑ สุดสิ้นอัสัญ	สัสพาที่ฉายา	ทอดองค์เอนเอียง	
วิสัยยียพาบ	ทำวทบสลับเพี้ยง	พสุธาเคียงต่อ	เบื่องบาทหงส์ ^{๘๔}
๑ คือกัทลีมาศ	บุคคล ^{๘๕} เยี่ยงยาตร	แกว่งดาบคมคง	
กรายกรฟืนฟาด	ขาดแล้วล้มลง	ในที่นั้น	อุประมาณฤมล
๑ อรุณเรืองรอง	เสียงสกุณาแก้ว้อง	เพรียกพฤกอรัญญ ^{๘๖}	
จันทราดารา ^{๘๗}	คอยตกดับตน	บ้างนารถพืดล	พิการกาเอยันทร

อินทรวินิจฉัยฉันทน์ ๑๑

พระโพธิสัตว์บรมนารถ	ฉิบดินทร์ภูเบนทร์
ยล ^{๘๘} ไทยพระนุชเรน	ทรทรวงวิสัยญี
๑ สำคัญพระทัยบพิตรว่า	วรราชมัทรี
สิ้นสูญชีวงค์ขบมี	ชลมา युสังขาร
๑ ทำวเกิดกำหนดประวัติเร่ง	แลษดุงตรดกदार
คลายจากอุเบกจิตมาร	นัยเนตรหนอง
๑ โอเพื่อนพเนจรลำเค็ญ	แลจะเอาพระสรพสราย
สรหมรวัยในเขตสิขรตาย	นุชเดียวบเพื่อนนาน
๑ โสดชัยก็ชัยวนิเวศ ะ	แลประเทศถิ่นฐาน
ของเราก็จะเริ่มบรมการ	กิจปองก็อาทร ะ
๑ แม่เจ้าชีวงคตพิลา	ลี่ยในนครวญ
เสนาประชา ^{๘๙} ก็ขจร ะ	กิตติศัพท์ฤชา
๑ จะพร้อมสะพรั่งขัตติยวงศ์	จะทรงพระโคกา
ทั้งบุรินทร์นครา	ก็จะเกษมหัสจรรย
๑ แสนสาวสนมสุรสุรางค์	ก็จะรำกำสรวล ^{๘๙}
สรรพินพาทย์ประโคนนิจันรันดร์	ดรอึงคณิงนาน

๘๔. บุคล	คู่ ทั้งสอง
๘๕. อรัญ	ป่า, พนา, วนาลี, ไพร
๘๖. ดารกะ	ดวงดาว
๘๗. ยล	มอง, มองดู
๘๘. กำสรวล	โศกเศร้า, คร่ำครวญ
๘๙. ทูระ	ยาก, ลำบาก

- ๑ ไปกว่าจะเชิญบรมศพ
เสร็จนั้นจะตั้งกิจแลงาน
- ๑ กอบการลิขิตวิจิตรเรื่อง
ลายเลื่อมวิเชียรรัศมี
- ๑ แทรกทริกทีบประดับวิมล
แก้วแก้วประภักจรวอลง
- ๑ รูปสัตว์คณานิกรต่าง
เรื่องเรียบระเบียบกนิกรกราย
- ๑ อินโทวโรสุรนาค
พิพิธยาราฤทธิอุดม
- ๑ เสร็จการก็เชิญบรมโกศ
ล่องเลื่อนมหาพิชัยราช
- ๑ ฝ่ายการสมโภชมหรสพ
ครั้นเครื่องอลเวงกลมมหันต์
- ๑ ครั้นสนทยากรแลเรียง
นาๆ พิกุลด่าเกิง
- ๑ เทียนที่ประย้ารัตนห้อย
จรัสสัทดารา
- ๑ ตราบทั่วจะถึงกิจแลกำหนด
จะถวายพระเพลิงอรุณา
- ๑ ฟ้ำล้าตลัมพิภพก้อง
ฝ่ายฝูงประชานิกรชน
- ๑ บัดนี้พิพากษ์พิบัติเปลี่ยน
ไรร่างผลาผลเพลิง
- ๑ เจ้าจงจำนงจิตฝาก
เรียมไสร้ก็ทนทุกข้อนา
- ๑ ฤเกล้าจะนั่งเฝ้าพระนุชทัย
ชัยทือกก็ทรงวิตกพลาง
- ๑ แต่ตั้งจะทูล^{๙๐}ทูล
สมรกว่าจะโถมสรีระกายา
- ๑ วงศาจะปลอบกับยล
สุรละสละสมบัติทั้ง
- อรใส่พระโกศการ
วรเมรุตำกล
วรโชติอำพล
แลชเชษบวรทรง
เมรุสรรพสิ่งยับยง
กุฎีเรื่องอร่ามฉาย
แลตำกลด่าเกิงราย
นรเทพพนมพรหม
สุบรรณเคียงคม
สุรสิทอิองอาจ
วรรัตโนภาส
รัฐธำก็ผันผาย
จิตรตลบสำเนียงนั้น
ประนงกำเริบเรียง
รัศมีสภาเพลิง
ด่าเลิงลิวตรดวงโดย
ระยับย้อยระย้าโดม
- สุพวาร เวลา
นุชนารณณมถ
กลลัมทราดล
ก็จะแซงจะสรรเสริญ
สถิตเสถียรพนมเนิน
ทรมานพระกายา
พระสรบวัยแก่พันดา
ก็จะทำไฉนนาง
จะฝังไว้ก็ไซ้ทาง
ดำริราชฤวาย
ดูลเฝ้าพระสพสหาย
อนิจจาพิบากป้อง
บมียิลจะอยู่วัง
ชัตติยาบอ่าลัย

๑ ดวนโดยบัดชีวิตทำว	ทมมารดำเนินไพร
เอาเพศเป็นดาวปชาณีใจ	ปฏิบัติบำรุงเรา
๑ ไอ้เจ้ามาถึงมรณะนัย	บริเวณศิขรเข้า
ป่าช้ภูสวัสวรจะเอา	เป็นป่าช้าพิสารสถาน
๑ อาศรมจเป็นบรมโกศ	รัตนประภาภาร
บรรพตเป็นรววิมาร	ทิพเมรุพรายพะจง
๑ สัตว์สิงห์กระทิงมฤค ^{๙๑} มาศ	จะต่างภาชนะยรรยง
พฤษภจะต่างฉัตจะรง	แลชะว้ชเหียวทาร
๑ นาๆรุชลดา	วันบุตแบ่งบาน
ต่างเครื่องประดับวิจิตรชาน	สัตว์รัตนมาศ
๑ ฝ่ายเสียงสำเนียงวิหคนัย	สิขรเขตพนาวาส
ต่างเสียงสำโภชบรมราช	พระสหท้าวพระนุชทัย
๑ เรไรเรื่อยระรี่รำ	จะต่างส่งเสียงใส
ต่างแกรประโคมพระนุชไ নয়	หิมเวชไพรพงค์
๑ เสื่อมโศกบพิตรสม	ฤดีตำหริจ
จิตจัดรหนักกัจอนงค์	จะดับจะสูญไฉน
๑ แลเคลือบพระองค์จรจาก	ทิพแทนครรลัย์ไกล้
ยอกรประดับอูระทัย	ธก็แจ้งสติดี
๑ เสรีจทรงพระเตาอุทุกคีน	จรสูญพระเทพี
ปางสองผนวชปฐมมี	วรอาตมะกำถวิล
๑ โดยควรประมาลจะคัลนา	สัตว์มาทนิยมยิน
ไปไตสภักคสิริอิน	ทรีนางปรางมัลย์
๑ คาบนิแลเพื่อจิตรเสนห์	มัทรีแต่ก่อนการ
คิดว่าพิลาส ^{๙๒} ลดาล	ทุกข์ท้าวปางสนัก
๑ จะเป็นก็ยกสินสิโร	วร ^{๙๓} วางพระเพลา
ชลลูปวิมลภัก	วรร้างก็สร้างองค์

๙๑. มฤค	สัตว์ป่า
๙๒. พิลาส	กริดกราย, เยื้องกราย
๙๓. วร	พร
๙๔. กษัตริ์	กษัตริย์ผู้หญิง

มาลินีฉันท ๑๕

๑ ๑๕ ๑ กฤษณะบรมมัทรีทรง
ทุกชีวิตกวีสัญญา
๑ จิตรขนิษฐละอายใจ
อมรนิกรยุบลทราบ

สุนทรวาท์กษัตริย์^{๙๔}
พินธุดีดำรงนัย
โทษเกรงภัยละอายบาป
ตนสตรีภาพบ่วงควร

กาพย์ฉบั้ง๑๖

๑^{๑๖} สมเด็จพระนรินทา^{๙๕}ภูวนัย
ประสาทสุภาสืบสาร
๑ สอนอนาถกรรมตรีเยาวมาร
พิกลเหตุภัยชญา
๑ วันวานมารพราหมณพฤกษา
ประสบประสงค์วรขอ
๑ สองโอรสราชละออ
ศรัทธาอุบัติเอออวย
๑ บริจาคสองเสนห์อำนวย
ครรรไล^{๙๗}ประเทศทางถิ่น
๑ จงดับแสนเสนห์ฝ่าฝืน
บำบัติกำหนดออย้ายิน
๑ คั่นคิดอนิจจาอาจินย์
บ่เที่ยงแท้ยืนยง
๑ เสวยสุขและทุกข์เวียนวงษ์
แลบุตรธิดามารดร
๑ ผ่องใสโสมนัสสาทร^{๙๘}
จงสาธูการทานา
๑ เรียมสางสมภารกฤษดา^{๙๙}
รมีบังเพ็ญ
๑ หวังโพธิ์สัตย์
ทั้งหลายฉลองสงสาร

มีพจนประไพ
อย่าทุกขพิการ
นึ่งเซซังมา
เรียม^{๑๐๖}ประดิษฐ์ภัษพอ
พฤกธิพราหมณพลาวย
ดับโศรกขแก้ลกสิ้น
สังขาราดวิน
พลัดพรากพวงพวงษ์
สุจริตจิตรอร
พินินหารแสวงบา
นำสัตว์ชโน^{๑๐๐}

๙๕. นรินทา	กีก้อง
๙๖. เรียม	เรา, พี่, พี่ชาย
๙๗. ครรรไล	ไป
๙๘. สาทร	เอื้อเฟื้อ, เอาใจใส่
๙๙. กฤษดา	อภินิหาร, แสดงฤทธิ์
๑๐๐. ชโน	ชนใด

๑ แม่บุญชูเรียนทรมาน จะนอนสี่บนองครองวงศ์	ซีพียงไปลาญ
๑ เห็นจักสบสองยศยง แลโดยสังเกตจินดา	เที่ยงแท้คงตรง
๑ ลฤงคราน ^{๑๑๑} บริวารโศคา ประสงค์จะได้ตั้งใจ	สิ่งสรรพนาๆ
๑ โสตองค์ส์ปบุรุษ ^{๑๑๒} ได้ ตั้งเรียมแลอวยเอาพาน .	๒ ห้องมีสงสัย
๑ บังเพ็ญเพิ่มผลศีลทาน ก็ไดอสงไขย ^{๑๑๓} ชาติ	ภาวะนับนาน
๑ แมย์ลยาจกลีลาษ ^{๑๑๔} ประสิทธิ์ประสงค์แผ่ผล	สวมสิ่งประสาท
๑ บมีไต้ยอ้อท้อแก่คน ก็อวยป้อมทานัง	ยากไร้ระพล
๑ จนตกเชื้อใจแล้วยัง จะกอบจะโกยเป็นทาน	ไปมีสิ่งหวัง
๑ เห็นสองเสนห์สงสาร บ่เท่าพระโพธิญาณ	จะเปรียบป่วยการ
๑ บุตรทานอวยด้วยศรัทธา มโนคำหนึ่งนิจการ	แต่ยังไปสา
๑ เห็นแต่พาหิระ ^{๑๑๕} แห่งทาน บำเพ็ญอัชฌิภา ^{๑๑๖}	หอนอ้อมอกปาน
๑ ทานภายในเบื้องอาตมา มีผู้ประโยชน์สิ่งสรรพ	จิตรจงจินดา
๑ คือเนื้อหนังมังสาสังเคษกร โลहितแลดวงใจ	หนึ่งนัยนาอัน
๑ จักแหวะแตรระและให้ไป ศรัทธาแก่ยาจกปอง	เป็นทานเลื่อมใส

๑๐๑. ลฤงคราน	สิ่งให้เกิดความรัก
๑๐๒. สัปปบุรุษ	คนที่เป็นสัมมาทิฐิ คฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาในพระศาสนา
๑๐๓. อสงไขย	มากมายจนนับไม่ถ้วน
๑๐๔. ลีลาษ	ท่าทางอันงดงาม
๑๐๕. พาหิระ	ภายนอก
๑๐๖. อัชฌิภา	กลางคืน, เวลาค่ำ

๑ ประโยชน์โพธิพุกทโดยคลอง บรมวงษ์อาร์ยะ	โดยธรรมทำนอง
๑ จงช่วยเพิ่มผลจาคียะ ^{๑๐๗} เป็นเอกจิตรสาธ	ทานาบาarmi
๑ เทภิสต์บบรรชาผู้ มโนภิมย์เปรมปรา	ธรรราชื่นชู
๑ แล้วยลสนองสารราชา บแจงยุบลกลไค	ปางทบาทมา
๑ ข้าให้โสกรอนหญทัย ด้วยสองตะรูน ^{๑๐๘} หลากหลาย	ป่วยบีมประลัย
๑ ท้าวตอบย้งหอน ^{๑๐๙} พรองพราย พระนุชพั้งมาดล	ด้วยเห็นเหน้อยกาย
๑ ชายากราบบาทยกุล สมเด็จจบพิตรมารดา	รับส่วนกุศล
๑ ทูลพลาจโสมนัสศรัทธา กำหนดประสูติจากครรรภ์	ข้าอุ้มครรรภา
๑ หอนเสี้ยแรงรักสองสุญ ประนอมหญทัยสัยสาร	ธรรภาพองบุรณ์
๑ นึ่งไสร้ชะนากฎบาล จยังพระราชากรมาร	ปรีดาด้วยทาน
๑ ให้ผองพิญโญยงยาล คือบาปธรรมคล้ายมาร	ผจญหมู่กุศล
๑ ให้พ่ายแพ้พระสันตาร คือเพชรารุทอรอน	พญาพิจจรรณา

อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑

๑ ปางนั้นบรมนารถ ยินสารสุนทรวร	วรรราชชีเบตร
๑ ออเอ้อพระน่องเท้า เลื่อมใสศรัทธาปอง	ธกัตรีศดำรัสสนอง ผิวาเรียมบ่งจอง บริจจาคยินยล

๑๐๗. จาคียะ การสละ, การให้, การป็น

๑๐๘. ตะรูน หม่อม อ่อน รุ่ง

๑๐๙. หอน เคย

๑ ไทน์เลยจะดารมาลย์	อัศจรรย์จุลาจล ^{๑๑๐}
ท้าวนาบุลกล	กิจนั้นมาแจจแจง
๑ คือโลมห่งษา	ก็อุบตีเสียวแสยง
สยองเอยนพยับแสง	สุริโยมโสภาส
๑ หนึ่งปัดพิดล	คณนาบัตีลาตราศ
สองแสนสี่หมื่นอาส	กำหนดโยชนโดยภุก
๑ บังเกิดสะท้าววาท	นรนารถ ^{๑๑๑} เครงคฤกษ์
ปวนปั่นสนั่นฮัก	กลเพียงผรมผ่น
๑ ขุนเขาพระสุเมรุ	ก็โอนเอนพิหวาดหวั่น
คือยอดประเด้าอัน	ชลลอกอัคคีสน
๑ ทวยเทพภูผ่า	รูกขเทวโจษจัน
อากาศเบื้องบน	สิริสารุการทาร
๑ เทวาฉกาเมศ ^{๑๑๒}	ธ ก็ปรายอุบลมาล
แย้มเย้มภิมาลย์มาร	จิตรโมทนาบุญ
๑ พรหมมารวราเรื่อง	ฤทธิภาพอดุลพุล
ไกรเกรียงสำเนียงสุฎ	ธรรท้าวอำนาจพร
๑ นานาคะนนาง	สุรเทพอักษร
บ้างทรงสำเนียงออน	ดุริยางค์ขับครวญ
๑ บ้างจับระบำรำ	ลำนนำโดยชบวนครวน
แล้ร้องสำรวนสวร	จิตรสารุการ
๑ หลางเทพธิดาชม	วรทานณโอุฬา ^{๑๑๓}
ยลแย้มภิมิรมย์ญา	ยศยอพระธานไทย
๑ เบื้องบนชรอุมคูลุม	อสุณีชนองไนย
ประเปรียงวแวมไวย	ก็วะวาบวะวับตา
๑ คือเมฆขลากล่อ	อสุรามระเหตุหา
เสียวไลโนเมฆา	กลเกริกนภาภาค
๑ คนทรพมานพ	พิทยาผของยาตร
ไปรยบุษบาลาด	คณาอเนกนับ
๑ แสงสุริเยศยง	ศศิ ^{๑๑๔} คล้ายจะแจ่มจับ
ดาราประดาดับ	รัศมีประเทืองทาร

๑๑๐. จุลาจล	ความปั่นป่วนวุ่นวาย
๑๑๑. นรนารถ	พระราชา
๑๑๒. ฉกาเมศ	เต็มไปด้วยกาม
๑๑๓. ณโอุฬา	ใหญ่โต โอโถง กว้างขวาง
๑๑๔. ศศิ	ชื่อยาม ๑ ใน สยามของ เวลากลางคืน

๑ สมยมราชา	จัดโลกบาลชาน
น้อมเศียรศิโรราบ	อภิวันท์สรรเสริญ
๑ ฝ่ายพื้นนาสถาน	หิมพานต์ก็น้อมเนิน
ไพโรพฤษ์พันเอิญ	กลอนค็กรถ
๑ ต้องลมกำเริบหวน	รูปร่างทำลายลำ
กิ่งก้านเียนยา	บ่มีทานกระทบทน
๑ ลางเหล่าฤดูดอก	บ่มีทันกำหนดผล
ผลก็ดาร์กระการปน	บุปผชาติตุมบาน
๑ สิ่งศักดิ์พิภษา	ก็พิกลพิการดาน
ไซ้เชิงระดูการ	ก็อุบัติมิชฌวน
๑ ปักษานานั้น	ระเหหันก็โหยหวน
เสียงสัพพะ ^{๑๑๕} แสกสวน	พรุเพรียก ^{๑๑๖} ระงมตง
๑ จับพฤษ์ร้องก้อง	กลใจจำนงปลง
ชมบุตทาทรง	บริจากสองสมร
๑ นาๆ คณาหมู	จตุบาทตงตร
สีหราชไกรสร	สุขปรีดีประเปรมปรา
๑ คชสารกำเริบร้อง	บรมนารถโกลา
ลองเชิงสำเร็จชา	ธรรแล้นคือกัณฑ์
๑ สิงขนต์ขนองไนย	ผลพฤษ์ไพรวัน
กวางทองผยองผัน	นรสิ่งจะหรรษา
๑ สรรพสัตว์อันแปร	วิหิเวณภากา
กลับกลายคำหนึ่งปรา	รพฤษ์หมักษมลาย

ภาพย์ฉบั้ง๑๖

๑ ๑๖ ๑ เบื้องบัลอันนพแก้วทาน	เครงครันชะสิ้นกาล
ระลอกกระลอกชลที	
๑ กีก้องเตือนท้องธรณี	พ้องฟังวาริ
ฉะฉาฉะฉานผานโพยม	
๑ ระรึนรมย์ระงมสินธุเครงโครม	สำเนียงเสียงโสม
น้ำขึ้นชมทาง	
๑ นาคนาทากมवल	ผุดคำสู้อำราญ
สำเรียงประลวงชมชล	

๑๑๕. สัพพะ ทุกสิ่ง, ทั้งหมด, สรรพ

๑๑๖. พรุเพรียก อาการที่ร้องมาก ๆ อย่างนกร้อง

๑ โคหมี่ติงคลอนันต์	ทั้งถิ่นภูวดล ^{๑๑๗}
อเนกประมวลมหีมา	
๑ กุมภิจรเข้ไทร ^{๑๑๘}	ราหูหรรษา
มังกรกำเริบฉาว	
๑ กุงกักรกฏจะรวีจะราว	งูเงือกเสือกสาว
ภูงคชาติ ^{๑๑๙} สำเร็จ	
๑ โลมาเกล้าดูบันเทิง	วาฬว่ายลงเชิง
ฉนากฉลามตามกัน	
๑ บางฟูกพันนาพัวพัน	สาธูการทานอัน
บำเพ็ญพระโพธิญาณ	
๑ สรรพสิ่งอัศจรรย์บันดาล	ตรีสบอกกิจการ
ทั้งปวงแก่ราชเทพ ะ	
๑ สวนสมเด็จจนาภมัทรี	สดับสารเสวณี
บรรพตลุลลอัศจรรย์ ะ	
๑ น่องท้าว ๆ พูลทรงธรรม	โดยอัศจรรย์อัน
บันดาลในปาบรยาย	
๑ แกลงถวายแต่ต้นจนปลาย	โดยตั้งธบาย
วิชานกถาสรรพสรร	
๑ มัทรีสุนทรแจ่มจันทร์	ทรงลักษณะลาวัน
วิไลเสียนิกายดา	
๑ ประกอบด้วยยศศักดิ์วรา	บุตรีราชา
ธิดาชไทยทรงนาม	
๑ มรรทราชชาติเชื้อชาญสนาม	เดโช ^{๑๒๐} เรียงราม
สมบัติสมบุรณ์ธรณี	
๑ พรรณนาโฉมราชเทพี	ในกัณฑ์มัทรี
บิได้สุขุมพิศดาร	
๑ ในกัณฑ์ศึกบัปบรรหาร	ใช้เชิงชำนาญ
นิพนธ์แต่โดยพยายาม	
๑ มัทรีเสาวภาคนาราม	บริบูรณ์โดยความ
ภีรอรธ ^{๑๒๑} ดำรง	

๑๑๗. ภูวดล แผ่นดิน
 ๑๑๘. ไทร ชื่อสัตว์ในนิยายมีรูปครึ่งนาคครึ่งมังกร
 ๑๑๙. ภูงคชาติ งูใหญ่, นาค
 ๑๒๐. เดโช อำนาจ; ความร้อน, ไฟ
 ๑๒๑. ภีรอรธ เนื้อความ

๑ ข้าพเจ้าพึงสอนเขียน
ว่าเขียนตัวห่าง

๑ จะเขียนตามอย่าง
ลับตาทำเมื่อก็มองไม่เห็นตัว

๑ พิลาทให้โหย

อย่าได้ตีเตียน

สมุดก็ร้างเหลือเกิน

ศูนย์ข้อมูลดิจิทัลและวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรบุรี

ภาคผนวก

ศูนย์ข้อมูลดิจิทัลและวารสารอิเล็กทรอนิกส์เพชบูรณ์

